

**Θεωρία και ιστορία του καπιταλισμού και το εθνικό φαινόμενο.
Η ελληνική περίπτωση.**

**V. Η Επανάσταση του 1821: Ιστοριογραφίες στο πλαίσιο της
Αριστεράς και προσεγγίσεις σχετικά με τη «συνέχεια»
του ελληνικού έθνους**

Γιάννης Μηλιός, Μαρία Φιλιπούλου, Γιώργος Σώρος, Βασίλης Καραμαλέγκος

**A. «Ιστορικές» προσεγγίσεις στο πλαίσιο της Αριστεράς:
Η ανάπτυξη της αστικής τάξης και του έθνους ως προϋπόθεση
της Ελληνικής Επανάστασης.**

Γιάννης Μηλιός

1. Η πρώτη περίοδος (1907-1927): Μεγάλη ανάπτυξη και κυριαρχία της αστικής τάξης, ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης

Στην παρούσα ενότητα θα αναφερθούμε στον τρόπο με τον οποίο η μαρξιστική διάνοηση, που η ιδεολογική της παρέμβαση αρχίζει να γίνεται αισθητή στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, προσέγγισε το 1821 και μέσω αυτού το ζήτημα του χαρακτήρα του νεοελληνικού κοινωνικού σχηματισμού.

Σημείο καμπής στη διαμόρφωση των μαρξιστικών απόψεων αποτέλεσε η έκδοση του βιβλίου *Το κοινωνικό μας ζήτημα* του Γεωργίου Σκληρού (ψευδώνυμο του Γεωργίου Κωνσταντινίδη, 1878-1919), το 1907. Στο βιβλίο αυτό δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στον κοινωνικό χαρακτήρα της Επανάστασης του 1821, ως αφετηρία για την ερμηνεία της ελληνικής κοινωνίας των αρχών του 20ού αιώνα.

Η διαδικασία σχηματισμού της ελληνικής εθνικής συνείδησης και η συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους, μέσα από την Επανάσταση του 1821, αποτέλεσαν προνομιακά αντικείμενα για τη διατύπωση της μαρξιστικής θεωρίας της πάλης των τάξεων αναφορικά με τη νεοελληνική κοινωνία.¹ Η Επανάσταση συνιστούσε για την επίσημη ιστοριογραφία και την κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία την κορυφαία στιγμή της εθνικής δράσης και ενότητας (παρά τις όποιες «αποκλίσεις» -- π.χ. εμφύλιοι πόλεμοι-- λόγω «προσωπικών» ή άλλων «φιλοδοξιών»), το κατεξοχήν Γεγονός που αποδεικνύει τη συνέχεια, μέσα στους αιώνες, του ελληνικού έθνους.

Είναι έτσι κατανοητό γιατί η διαδικασία δημιουργίας του νέου ελληνισμού και η Επανάσταση του 1821 προσελκύνουν τη μαρξιστική σκέψη: Αν η Επανάσταση αυτή αποδειχθεί ότι προέκυψε ως αποτέλεσμα της πάλης των τάξεων στο εσωτερικό της Οθωμανικής κοινωνίας (ως το αναγκαίο απαύγασμα της ανάπτυξης των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων), τότε η μαρξιστική αντίληψη της πάλης των τάξεων εγκαθιδρύεται με τον πλέον έγκυρο τρόπο, ως μέθοδος ανάλυσης όχι μόνο

¹ Το 1^ο κεφάλαιο του βιβλίου έχει τίτλο «Η πάλη των τάξεων ως απαραίτητος παράγων της κοινωνικής προόδου» (Γ. Σκληρού, *Εργα*, Αθήνα, εκδ. Επικαιρότητα, 1977: 85).

αναφορικά με το παρελθόν, αλλά κατά κύριο λόγο σε σχέση με το παρόν (και το μέλλον) της κοινωνίας.

Το *Κοινωνικό μας Ζήτημα* του Γ. Σκληρού (Σκληρός, *Έργα*, 1977: 79-138) προκάλεσε, λοιπόν, μια έντονη θεωρητική διαμάχη, επί δύο τουλάχιστον χρόνια, ανάμεσα στους σοσιαλιστές και τους «εθνικιστές» διανοούμενους, κυρίως μέσα από τις στήλες της εφημερίδας *Ο Νουμάς*, το οποίο εξέφραζε τις απόψεις των δημοτικιστών, τόσο των σοσιαλιστών, όσο και των εθνικιστών («νατσιοναλιστών») (Σκληρός 1977, *Ο Νουμάς*, βλ. Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου [επιμ.], *Δημοτικισμός και κοινωνικό πρόβλημα*, Αθήνα, Ερμής, 1976).

Η βασική θέση του Σκληρού σχετικά με το χαρακτήρα του 1821 συνοψίζεται από τον ίδιο ως εξής:

«Κατά βάθος ήτο αστική επανάσταση, προκληθείσα υπό της πρωτοφανούς οικονομικής ευεξίας των έσω και έξω αστικών στοιχείων, της αφυπνίσεως του εθνικού φρονήματος ιδίως εις τας ανεπτυγμένας αστικές τάξεις και τους λογίους του έθνους.» (Σκληρός 1977: 114).

Το συμπέρασμα αυτό συνδέεται με μια θεωρητική σύλληψη για το χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας κατά την εποχή συγγραφής του *Κοινωνικού μας Ζητήματος*:

«Αναφορικά με την Ελλάδα είπαμε: 1) Η σημερινή Ελλάδα (...) είναι ολωσδιόλου αστικό κράτος. 2) Η Ελληνική επανάσταση (...) τότε μόνον μπόρεσε να πραγματοποιηθεί, όταν τα αστικά στοιχεία του έθνους έφθασαν σε μεγάλη οικονομική ακμή και είχαν ξυπνημένο πια το εθνικό αίσθημα και την ιδέα της πατρίδας, που την είχαν ρίξει στη μέση οι αστικές επαναστάσεις της δυτικής Ευρώπης. 3) Η αστική μας τάξη έδειξε όλη της τη ζωτικότητα και το σφρίγος ενόσω πάλεσε με ανώτερες τάξεις: Πρώτα με τους φεουδάλους Τούρκους και κατόπι με τους αριστοκράτες Βαυαρούς. Μόλις έμεινε όμως μόνη κυρίαρχη, χωρίς αντιπάλους από πάνω και από κάτω, έπεσε σε στασιμότητα και σαπίλα. 4) Όλα τα φάρμακα που μας πρότειναν ως τα τώρα διάφοροι “ουτοπισταί” προς θεραπείαν της αστικής μας σαπίλας, έμειναν χωρίς κανένα αποτέλεσμα, γιατί ήταν αστικά φάρμακα κατά αστικής αρρώστιας. Μόνον “εργατικά, προλεταριακά” φάρμακα θα μπορέσουν να γιατρέψουν την αστική μας αρρώστια. (...) Αν οι νατσιοναλιστές ήθελαν να μας πολεμήσουν σοβαρά, δεν είχαν παρά να αναιρέσουν, να καταρρίψουν τα αξιώματα μας αυτά. (...) Και αναφορικά με την Ελλάδα έπρεπε να μας αποδείξουν: 1) Ότι η επανάσταση μας δεν ήταν καθόλου αστική,

αλλ' ότι την έκαναν ή οι φαναριώτες και λοιποί κοτσαμπάσιδες και προύχοντες ή έγινε για απλούς ιδεολογικούς εθνικούς λόγους (...) 2) Ότι η μπουρζουαζία μας δεν σάπισε από έλλειψη αντιπάλων και πάλης, αλλά από άλλους λόγους και ποιους. 3) Ότι δεν θα πάρουμε καθόλου το δρόμο της Ευρώπης και επομένως δεν θα γίνη σε μας ό,τι γίνεται εκεί, αλλά θα γίνη κάτι άλλο και τι θα γίνη κ.τ.λ. κ.τ.λ. κ.τ.λ.» (Σκληρός 1977: 390-91, οι υπογρ. του συγγραφέα).

Η θεωρητική παρέμβαση του Σκληρού έγινε σε μια συγκυρία (1907), στην οποία μεσουρανούσε το επεκτατικό-«αλυτρωτικό» όραμα του ελληνικού κράτους, η «Μεγάλη Ιδέα». Μια στρατηγική ανατροπής του καπιταλισμού και σοσιαλιστικού μετασχηματισμού της κοινωνίας έπρεπε είτε να αυτο-αναιρεθεί, παραδεχόμενη ότι παραμένει ανέφικτη και ανεπίκαιρη, διότι προηγείτο το καθήκον της εδαφικής-κρατικής «ολοκλήρωσης του ελληνισμού», είτε να αντιπαρατεθεί στην κυρίαρχη στρατηγική (και το ιδεολογικό όραμα) της εδαφικής επέκτασης.

Ο Σκληρός (και οι άλλοι σοσιαλιστές διανοούμενοι) υιοθετεί αρχικά με συνέπεια τη δεύτερη στάση, και στο ζήτημα αυτό (το «εθνικό ζήτημα») εστιάζεται κυρίως η πολεμική εναντίον του εκ μέρους των «εθνικιστών», δηλαδή των διανοουμένων που υποστήριζαν την προτεραιότητα της εδαφικής επέκτασης, υιοθετώντας τη «Μεγάλη Ιδέα».

Ο Σκληρός θεωρούσε ότι οι ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις είχαν χαρακτήρα επεκτατικό (ότι δεν αποτελούσαν «εθνικοαπελευθερωτικά αιτήματα»), γιατί με τη διαμόρφωση των εθνικών συνειδήσεων των άλλων βαλκανικών λαών, οι Έλληνες δεν αποτελούσαν την πλειοψηφία του πληθυσμού στα εδάφη που διεκδικούσαν. Το 1909 έγραφε:

«Ενώ λοιπόν οι Έλληνες βρίσκονταν ακόμα στον επαναστατικό τους οίστρο, φανταζόμενοι πως σ' όλη την Ανατολή υπάρχουν δύο μόνο έθνη, οι Έλληνες και οι Τούρκοι, (...) οι Ρουμάνοι ιδρύσανε την ηγεμονία τους (...) ύστερα από 25 πάνου κάτου χρόνια οι Βούλγαροι κάνανε το πρώτο βήμα της αστικής εθνικής τους παλιγγενεσίας» (Σκληρός 1977: 421-22).

Και αναφορικά με τον «Μακεδονικό αγώνα» συμπέρανε:

«Καιρός πια να καταλάβουμε όλοι μας πως δεν αξίζει τον κόπο να χαλνούμε τον κόσμο για μερικές χιλιάδες σλαυόφωνους ψευτοέλληνες χριστιανούς πατριαρχικούς, γιατί αργά ή γρήγορα θα τους χάσουμε» (Σκληρός 1977: 428-29).

Η κριτική των «εθνικιστών» βασίστηκε, κατά κύριο λόγο, στο αίτημα της «εθνικής ολοκλήρωσης», στο αίτημα, δηλαδή, να ενταχθούν στο ελληνικό κράτος όλοι οι ελληνικοί πληθυσμοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τα εδάφη που κατοικούσαν, θεωρώντας (με τρόπο πάντως περισσότερο έμμεσο, παρά ρητά διατυπωμένο), ότι οι εθνικές διεκδικήσεις των άλλων βαλκανικών λαών είχαν περισσότερο ένα «πλαστό» ή «κατασκευασμένο» χαρακτήρα. Βασικός εκφραστής των εθνικιστικών απόψεων ήταν ο Ίων Δραγούμης, ο οποίος έγραφε στον *Νουμάς*:

«Η ψυχή η δική μας θέλει την ύπαρξη του έθνους, τη ζωή του έθνους, την ένωση του έθνους όλου σ' ένα κράτος (...) Οι Έλληνες οι τωρινοί –Ελλαδίτες και Τουρκομερίτες– βρίσκονται στη θέση που ήταν οι Ιταλοί πριν από τα 1868» (*Ο Νουμάς* 1976: 61),

για να προσθέσει λίγο αργότερα:

«Επειδή έτυχε να γεννηθώ Έλληνας, και επειδή οι Έλληνες την τωρινή στιγμή δεν βρίσκονται ακόμα στο στάδιο του σοσιαλισμού και επειδή περιτρυγυρίζονται από έθνη με σύνορα που θέλουν να μας φάγουν, (...) και επειδή εμένα δεν μου καλοέρχεται να φαγωθώ από Βουλγάρους ή Ρώσους (...) – για τούτο θέλω πρώτα να εξασφαλιστεί η ελληνική μου υπόσταση (...), έπειτα να αναπτύξω τις οικονομικές μου δυνάμεις, και ύστερα ας διαλυθεί, ας κοσμοπολιτιστεί, ας σοσιαλιστεί, ας κάμει ό,τι θέλει το έθνος μας» (*Ο Νουμάς* 1976: 171, οι υπογρ. του συγγραφέα).

Πίσω από το συγκυριακό-ιστορικό αίτημα της «εθνικής ολοκλήρωσης» υπάρχει, βέβαια, η κεντρική θεωρητική θέση του εθνικισμού ότι οι κοινωνικοί-ταξικοί ανταγωνισμοί είναι πάντοτε δευτερεύουσας σημασίας σε σχέση με τα «εθνικά συμφέροντα» και τους «εθνικούς στόχους». Με τα λόγια του Α. Πουλημένου,

«τα κοινωνικά ζητήματα παύουν εκεί που αρχίζουν τα όρια της εθνικής οντότητας», επομένως «το να (...) ονομάζει [κανείς] τον αγώνα του Εικοσιένα “αστικήν επανάσταση” (...) είναι βέβαια ασυγχώρητο» (*Ο Νουμάς* 1976: 180).

Την αντιπαράθεση ανάμεσα στους σοσιαλιστές και τους «εθνικιστές» ήρθαν να διακόψουν τα σημαντικά ιστορικά γεγονότα της περιόδου: το στρατιωτικό κίνημα του 1909, η «ανορθωτική κίνηση» υπό τον Βενιζέλο που το ακολούθησε, και, βέβαια, οι «εθνικοί» πόλεμοι της περιόδου 1912-22, που οδήγησαν στο τέλος της «Μεγάλης Ιδέας», καθώς επήλθε τελικά η ένωση (σχεδόν) «όλου του έθνους σ' ένα κράτος» (βλ. τα επόμενα Σεμινάρια). Στο διάστημα των λίγων αυτών ετών αλλάζει, μαζί με τα όρια και τα οράματα του ελληνικού κράτους, και η εικόνα του σοσιαλιστικού κινήματος της χώρας (ίδρυση ΣΕΚΕ-ΚΚΕ, ΓΣΕΕ, κ.ο.κ.).

Στη νέα συγκυρία, είναι κυρίως ο Γιάνης Κορδάτος εκείνος που θέτει εκ νέου τα θεωρητικά ζητήματα του κοινωνικού χαρακτήρα της Επανάστασης του 1821, για να συναγάγει απ' αυτά συμπεράσματα αναφορικά με την ελληνική κοινωνία της εποχής του και την αριστερή στρατηγική.

Γνωρίζουμε ότι ο Κορδάτος υπήρξε από την εποχή του Μεσοπολέμου μέχρι το θάνατό του (1961) ένας από τους βασικότερους εκφραστές της ιδεολογίας της «εξάρτησης και υπανάπτυξης» του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού.² Αυτό που δεν είναι ιδιαίτερα γνωστό, και ας μας επιτραπεί εδώ να επαναλάβουμε (βλ. και Μηλιός Γ., *Ο Μαρξισμός ως σύγκρουση τάσεων*, Εναλλακτικές εκδόσεις 1996: 47-74), είναι ότι ο Κορδάτος υπήρξε κατά την πρώτη φάση της συγγραφικής και πολιτικής του σταδιοδρομίας (1919-1926) εκφραστής μαρξιστικών θέσεων και αναλύσεων που κατέληγαν σε ριζικά διαφορετικές αποφάνσεις και συμπεράσματα, ως προς τα μετέπειτα έργα του.

Τον Μάρτιο του 1924, ο Κορδάτος εξέδωσε την πρώτη εκδοχή του βιβλίου του *Η Κοινωνική σημασία της Ελληνικής Επανάστασης του 1821*. Οι θέσεις που περιέχονται στο βιβλίο αυτό ακολουθούν το θεωρητικό νήμα των αναλύσεων του Σκληρού (ο οποίος λίγο πριν το θάνατό του, το 1919, είχε εκδώσει το περισσότερο ολοκληρωμένο έργο του: *Τα σύγχρονα προβλήματα του ελληνισμού*, όπου

² Άποψη του Σεμιναρίου είναι ότι η ιδεολογία της «εξάρτησης και καθυστέρησης» της Ελλάδας μεταπλάθει τα αποτελέσματα των ταξικών ανταγωνισμών και της κοινωνικής πόλωσης, που είναι σύμφυτη με την καπιταλιστική εκμετάλλευση και εξουσία, σε ανταγωνισμούς μεταξύ εθνών, σε συγκρούσεις Ελλήνων και «ξένων». Η ιδεολογία αυτή επικράτησε στη μαρξιστική διάνοηση της χώρας μετά τη σταθεροποίηση του σταλινικού «σοβιετικού μαρξισμού» κατά το Μεσοπόλεμο. (Στην προσέγγιση αυτή ασκούσαν κριτική κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου οι θεωρητικοί της Αριστεράς που εντάσσονταν πολιτικά στην «αριστερή αντιπολίτευση» του ΚΚΕ και της Κ.Δ. – Πουλιόπουλος 1972, Μάξιμος 1976, 1982, 1986. Αναλυτικότερα βλ. Μηλιός 1996, κεφ. 3-5).

πραγματεύεται εκ νέου, μεταξύ των άλλων, το ζήτημα του κοινωνικού χαρακτήρα του 1821).

Σύμφωνα (και) με τον Κορδάτο του 1924, το 1821 είχε το χαρακτήρα αστικής επανάστασης, η οποία έφερε στην πολιτική εξουσία την ήδη οικονομικά κυρίαρχη αστική τάξη. Από τη δεύτερη ανατύπωση (Γ΄ έκδοση) του βιβλίου αυτού, η οποία ακολουθεί με ελάχιστες βελτιώσεις την Α΄ έκδοση, διαβάζουμε:

«Η σχηματισθείσα νέα κοινωνική τάξις, η αστική, εις την υπόδουλον Ελλάδα είχε φθάσει εις *μεγάλην ανάπτυξιν υλικήν*. Ένεκα του λόγου αυτού (αντικειμενικός όρος μιας Επαναστάσεως), και του επικρατούντος πανευρωπαϊκού αναβρασμού (...) (υποκειμενικός όρος), η *ελληνική αστική τάξις* ωθήθη προς την ιδέαν της Επαναστάσεως κατά του τουρκικού ζυγού. Βεβαίως εάν η τότε ανδρωθείσα ελληνική αστική τάξις δεν ευρίσκετο εις την υλικήν ακμήν εις την οποίαν ευρίσκετο με την τεραστίαν ανάπτυξιν του εμπορίου και της ναυτιλίας εσωτερικώς και εξωτερικώς δεν θα ήτο ψυχικώς προπαρασκευασμένη να δεχθή τας γαλλικάς επαναστατικάς ιδέας και να φανατισθή από τα δόγματα της Γαλλικής Επαναστάσεως. Διότι ήτο ως τάξις σχηματισμένη και οικονομικώς ευρίσκετο εις υπερτάτην ακμήν, δι' αυτό ηθέλησε να ανέλθη ως τάξις κοινωνική επιδιώκουσα κατά πρώτον και απαραίβατον όρον να εκδιώξη τους Τούρκους, διότι η κυριαρχία των ήτο το μεγαλύτερον και ανυπέρβλητον εμπόδιον δια την άνοδόν της εις την εξουσίαν» (Κορδάτος 1927: 54, οι υπογρ. του συγγρ.). «Η Ελληνική Επανάστασις του 21 από απόψεως ιστορικής ανάγκης, δηλαδή από απόψεως της υλιστικής αντιλήψεως της ιστορίας, είναι εις το βάθος της και τας εκδηλώσεις της ένα “εθνικόν κίνημα” της ελληνικής αστικής τάξεως, της τάξεως των εμπόρων και εφοπλιστών της τότε εποχής» (σ. 157).

Η κυρίαρχη αστική τάξη μετασχηματίζεται, σύμφωνα με τον Κορδάτο, από το 1880 και μετά σε σύγχρονη, βιομηχανική αστική τάξη, αποκτώντας συν τω χρόνω, μετά την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας, αντιδραστικά χαρακτηριστικά:

«Η αστική τάξις εις όλον τον κόσμον είνε πλέον τάξις αντιδραστική, τάξις, η οποία πολιτικώς και οικονομικώς καταπιέζεται [ενν. καταπιέζει, Γ.Μ.] και εκμεταλλεύεται τον εργαζόμενον λαόν. Η ελληνική αστική τάξις, ωθούμενη από τα συμφέροντά της, ακολουθεί τον ίδιον δρόμον, τον δρόμον της αντιδράσεως. Ο προοδευτικός της ρόλος προ πολλού παρήλθε (...) Μόνον η οργανωμένη εργατική τάξις είναι σήμερα τάξις *προοδευτική*. Οι αγώνες της, εμπνεόμενοι από το διεθνιστικόν ιδανικόν του Κομμουνισμού, αποβλέπουν εις το να απαλλάξουν την ανθρωπότητα από τας

καταστροφάς και τας φρίκας νέων ιμπεριαλιστικών πολέμων (...) Δια της Κοινωνικής Επανάστασώς της θα γίνη όχι μόνον ο καταλυτής των οικονομικών και πολιτικών δεσμών της, αλλά και ο ελευθερωτής όλων των καταπιεζομένων μαζών» (Κορδάτος 1927, σσ. 176-177, οι υπογρ. του συγγρ.).

Μάλιστα ο Κ. θεωρεί το 1924 ότι η ελληνική αστική τάξη έχει αποκτήσει ιμπεριαλιστικά χαρακτηριστικά από τις αρχές του 20ού αιώνα:

«κατά την τελευταίαν περίοδον (1912-1922) (...) η ελληνική κεφαλαιοκρατία έπαιξε τον ρόλον του ιμπεριαλισμού» (Κορδάτος 1927: 174). «Ο ιμπεριαλισμός της ελληνικής κεφαλαιοκρατίας δια των συνθηκών του Νεϊγύ και των Σεβρών πραγματοποιεί τα πλέον τολμηρά του όνειρα» (Κορδάτος, στο ΚΚΕ 1991: 64).

2. Η δεύτερη περίοδος (1930-1990;): Ανολοκλήρωτη Επανάσταση, «αστοτσιφλικιάδικη» εξουσία, «εξάρτηση»

Τις θέσεις αυτές θα αναιρέσει ο Κορδάτος στη μετέπειτα εκδοχή (4^η έκδοση, 1947) του ομότιτλου βιβλίου του (Κορδάτος 1974), έχοντας από καιρό ευθυγραμμιστεί με τον επίσημο (σταλινικό) μαρξισμό της εποχής του (καίτοι σε πολιτικό επίπεδο παρέμενε εκτός ΚΚΕ). Ήδη από το 1927-28, οι βασικές θέσεις του για τη νεοελληνική ιστορία συνοψίζονται στο ακόλουθο απόσπασμα:

«Από το 1821 ως το 1900 πάνω κάτω, κυβέρνησαν την Ελλάδα τα παλιά τζάκια. Οι κοτζαμπάσηδες, οι φαναριώτες και μερικοί από τους αγωνιστές, έδωκαν το χέρι και σχημάτισαν την “αριστοκρατική” ολιγαρχία του τόπου. Η αστική τάξη στην περίοδο αυτή δεν μπόρεσε, σαν χωριστή τάξη, να διεκδικήσει την πολιτική εξουσία» (Κορδάτος 1958: 11).³

³ Η μεταστροφή του Κορδάτου αφορά το σύνολο των εκτιμήσεών του για το χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας και την ιστορία της. Η θέση αυτή μετεξελίσσεται από το 1930 και εφεξής στην άποψη ότι ο *καπιταλισμός δεν μπορεί να αναπτυχθεί στην Ελλάδα*. Το 1930 γράφει: «Ο ελληνικός καπιταλισμός έχασε τα νερά του ύστερα από τη Μικρασιατική καταστροφή και τη συνθήκη της Λωζάνης. (...) Δεν έχει περιθώριο για απεδώ και εμπρός οργανική ανάπτυξη. Εξαρτημένος ολότελα από το ξένο τραπεζιτικό κεφάλαιο έχασε την ίσαμε τώρα “ζωτικότητα” του» (Κορδάτος 1972 - α: 136). Και συνεχίζει: «Η Ελλάδα είναι μια χώρα γεωργική καθυστερημένη μάλιστα και με απομεινάρια φεουδαρχικής οργάνωσης (...) Είναι φως φανερό ότι καμιά βιομηχανική επιχείρηση στην Ελλάδα δεν στέκει στα πόδια της» (Κορδάτος 1972 - α: 80, 82). Ως αιτίες για την αδυναμία ανάπτυξης του

Μια λεπτομερέστερη αναφορά στη μετεξέλιξη του κυρίαρχου μαρξιστικού «ερμηνευτικού υποδείγματος» σχετικά με το χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας θα υπερέβαινε τους στόχους του παρόντος Σεμιναρίου.⁴

Θα επιμείνουμε μόνο στη Δ΄ έκδοση του *Η Κοινωνική σημασία ...*, το 1946, που στην πραγματικότητα αποτελεί όχι τη νέα συμπληρωμένη έκδοση του ίδιου βιβλίου (όπως διατείνεται ο Κορδάτος), αλλά για την έκδοση ενός νέου βιβλίου, ριζικά μεταλλαγμένου ως προς τις προηγούμενες ομότιτλες εκδόσεις.

Στην έκδοση αυτή ο Κορδάτος επιχειρεί να θεμελιώσει τη θέση ότι οι αστικές δυνάμεις του 1821 βρίσκονταν κυρίως εκτός του ελλαδικού χώρου (Δυτ. Ευρώπη, Ρωσία) και ότι από την Επανάσταση προέκυψε η ταξική κυριαρχία της προκαπιταλιστικής «ολιγαρχίας», με την οποία αναγκάστηκαν να συμβιβαστούν και οι αστοί («αστοτσιφλικάδες»):

«Η δημιουργία Ελληνικού Κράτους ήτο μία ανάγκη δια την ελληνική αστικήν τάξιν, η οποία ευρίσκετο διεσκορπισμένη εκτός της κυρίας Ελλάδος» (Κορδάτος 1972-γ: 133).⁵

ελληνικού καπιταλισμού ο Κορδάτος θεωρεί (το 1931) ότι «δεν υπήρχαν πρώτες ύλες ούτε εσωτερική καταναλωτική αγορά. Κι ακόμα οι συγκοινωνίες της ξηράς ήταν πρωτόγονες και η τεχνική καθυστερημένη» (Κορδάτος 1972-β: 15). Η νέα αντίληψη για το χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας και την καπιταλιστική ανάπτυξη δένεται με μια νέα αντίληψη για την ιστορία. Σύμφωνα με αυτήν, υποστηρίζεται αρχικά (1930) ότι η αστική τάξη κατακτά την πολιτική εξουσία στην Ελλάδα μόλις το 1909, με το «κίνημα του Γουδιού» (Κορδάτος 1972-α: 63).

⁴ Ας σημειωθεί μόνο ότι η μεταστροφή του Γ. Κορδάτου, αλλά και ο «εύκολος» τρόπος τεκμηρίωσης των θέσεών του, είχαν γίνει αντιληπτοί από εκείνους τους μαρξιστές της εποχής που επέμεναν στην ανάγκη να μην συγχέεται η θεωρία του Μαρξ με τον κυρίαρχο «οικονομισμό» των φιλοσοβιετικών ΚΚ. Χαρακτηριστικά ο Σεραφείμ Μάξιμος, πρώην βουλευτής και μέλος του Π.Γ. του ΚΚΕ, σημειώνει το 1928: «Είναι αλήθεια πως ούτε ο μαρξισμός του Σκληρού είναι απαλλαγμένος από μεταφυσικές πλευρές ούτε και ο ίδιος ο Σκληρός κατώρθωσε στο τέλος να διατηρήσει την αρχική του σοσιαλιστική εμφάνιση. (...) Ανεξάρτητα απ' αυτό τα έργα του έχουνε μια μεγάλη αξία και απ' αυτή την άποψη τα θεωρούμε ασυγκρίτως ανώτερα από τα έργα του σ. Κορδάτου, γιατί και σε διαφορετική εποχή είναι γραμμένα και εργασία περιέχουσε βαθύτερη. Αντίθετα τα έργα του Κορδάτου δεν χαρακτηρίζονται ούτε για τη μεθοδολογία τους ούτε ακόμα για την επιστημονική τους εμβρίθεια μα ούτε και κατά τη γνώμη μας είναι μαρξιστική ανάλυση της ελληνικής ιστορίας, επειδή τονίζουν τον "οικονομικό παράγοντα"» (Σπάρτακος 1928: 11, οι υπογρ. δικές μου).

⁵ Αντίθετα, στην πρώτη εκδοχή του βιβλίου του ο Κορδάτος τόνιζε ότι «εντός της υποδούλου Ελλάδος είχαν γεννηθή (...) μία νέα τάξις, η αστική, η οποία (...) είχε φθάσει εις μεγάλην οικονομικήν ακμήν» και ως εκ τούτου «ο καθ' αυτό Ελληνικός λαός της Νοτίου Βαλκανικής είναι περισσότερο προετοιμασμένος δια το κίνημα» (Κορδάτος 1927: 68, 70).

Βασικό ρόλο για την έκβαση της Επανάστασης και τη διαμόρφωση της κρατικής εξουσίας είχαν, σύμφωνα μ' αυτή τη νέα ανάλυση, οι μεγάλες δυνάμεις. Έτσι,

«από το 1823 ως τα τώρα το ξένον κεφάλαιον, έχοντας τοποτηρητάς και εντολοδόχους εις την χώραν μας τους αστοτσιφλικάδες, εγύμνωσε κάθε ικμάδα του τόπου, ελήστευσε τον λαόν και εκράτησε την χώραν καθυστερημένην, δια να μπορεί να μας μεταχειρίζεται ως αποίκους» (Κορδάτος 1972-γ: 273).

Ο Κορδάτος λειτουργεί πλέον ως φορέας των αντιλήψεων της επίσημης Αριστεράς (ΚΚΕ, ΕΑΜ) σχετικά με το χαρακτήρα της νεοελληνικής κοινωνίας. Μάλιστα, η ανάλυσή του για το 1821 προσαρμόστηκε περαιτέρω στις ιδιομορφίες της πολιτικής συγκυρίας κατά τη χρονική στιγμή έκδοσης της νέας εκδοχής τού *Η κοινωνική ...*:

«Ο λόρδος Πάλμερστον έβαλε τας βάσεις της πολιτικής του Φόρειν Όφφισ απέναντι της Ελλάδος, που επί εκατό και παραπάνω χρόνια ακολουθείται πιστά από τους διαδόχους του. Η Ελλάς πρέπει να είναι συγκεκριμένον προτεκτοράτον της Αγγλίας ...» (Κορδάτος 1972-γ: 273).⁶

3. Η υπαγωγή της ιστορικής ανάλυσης στις ιδεολογικές «προτεραιότητες» της συγκυρίας

Αυτό που είναι εξαιρετικά προβληματικό στη νεότερη προσέγγιση του Κορδάτου, και το οποίο δικαιολογεί απολύτως την αποστροφή του Σ. Μάξιμου για τη γενικότερη

⁶ Αν οι «νασιοναλιστές» (δηλαδή οι μη αριστεροί διανοούμενοι) της εποχής του Σκληρού δεν αντιλαμβάνονταν τον καπιταλιστικό χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας, δεν συνέβαινε το ίδιο με τους συντηρητικούς διανοούμενους της εποχής του Κορδάτου. Έτσι την εποχή που ο μαρξιστής Κορδάτος περιγράφει μια «προκαπιταλιστική» Ελλάδα ως ερμηνεία της σύγχρονης του κοινωνικής πραγματικότητας, ο Κωνσταντίνος Τσάτσος («Η θέση της ιδεοκρατίας στον κοινωνικό αγώνα», περ. *Ιδέα*, τ. Ι, αρ. 6 (Ιούνιος 1933), σσ. 360-366) αισθάνεται υποχρεωμένος να καταγγείλει «την κοινωνική αδικία του κεφαλαίου» και να δηλώσει ότι «οι καθαροί ιδεοκράτες [όπως αντιλαμβάνονταν τον εαυτό του ο ίδιος, Γ.Μ.] αποκλείεται να επικροτήσουν το κεφαλαιοκρατικό καθεστώς», διευκρινίζοντας: «Τίποτε δεν αντιτίθεται τόσο στη σύγχρονη κεφαλαιοκρατούμενη κοινωνία όσο η ιδεοκρατική “περί πολιτείας” ιδέα». (Παρατίθεται στο Ξιφαράς 1995, «Η ελληνική εθνικιστική ιδεολογία στο Μεσοπόλεμο. Όψεις διαμόρφωσης της εθνικής ιδέας», *Θέσεις* 53: 87 και www.theseis.com).

μέθοδο και τα συμπεράσματα των έργων του (βλ. το παράθεμα στην υποσημείωση 4), είναι ο ατεκμηρίωτος τρόπος με τον οποίο μεταβάλλει τις θέσεις του και τις κρίσεις του, όχι μόνο για το χαρακτήρα της Επανάστασης αλλά ακόμα και για γεγονότα και τα πρόσωπα. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα θα αναφερθούμε στην «παρουσίαση γεγονότων» και στις κρίσεις του αναφορικά με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, την πιο αμφιλεγόμενη, ίσως, προσωπικότητα του 1821, αφού από την εποχή της Επανάστασης είχε συγκεντρώσει τα βέλη των κάθε λογής «απολυταρχικών» (οπαδών του Καποδίστρια και της απόλυτης Μοναρχίας).

Στην εκδοχή τού *Η Κοινωνική ...* του 1927 διαβάζουμε:

«Εάν δεν επενέβαιναν ο πολιτικώτατος Αλ. Μαυροκορδάτος τα εμπειροπόλεμα και συνεπώς πολύτιμα στοιχεία της Ρούμελης ουδεμίαν αξίαν λόγου υπηρεσίαν θα προσέφερον εις τους αγώνας του 21» (σ. 94).

«Ο Καθηγητής Ν. Ν. Σαρίπολος επικρίνει τον δημοκρατικόν χαρακτήρα του πολιτεύματος, ισχυριζόμενος ότι εχρειάζετο τότε ένας *Δικτάτωρ* [...] Από την φιλομοναρχικήν και υπερσυντηρητικήν του αυτήν αντίληψιν ο κ. καθηγητής ορμώμενος συμφωνεί μετά του ιστορικού Παπαρρηγοπούλου, λέγοντος ότι “ο Μαυροκορδάτος συντελέσας εις την ψήφισιν πολιτεύματος *πολυαρχικού*, ίνα μη είπωμεν *αναρχικού*, ουδέν άλλο κατώρθωσεν ειμή να καταστήση αδύνατον την συγκρότησιν αληθούς κυβερνήσεως”. Έτσι γράφεται εις την Ελλάδα η ιστορία. Ο Μαυροκορδάτος κατηγορείται ως φτιάνων πολιτεύματα όχι όπως θα τα ήθελεν ο ιστορικός Παπαρρηγόπουλος και ο κ. Ν. Ν. Σαρίπολος και άλλοι αντιδραστικοί σοφολογιώτατοι της νεωτέρας Ελλάδος, αλλά όπως τα ήθελεν η επαναστατήσασα *αστική τάξις*» (σσ.103-104).⁷

⁷ «Η Ύδρα εν γένει εφημίζετο ως η γνήσια εστία του αστικού πνεύματος, των φιλελευθέρων συνταγματικών ιδεών και των πλατειών βλέψεων της φυλής. Γι αυτό και ονομάστηκε δίκαια “η μικρά Αγγλία του Αιγαίου”. Την Ύδρα είχαν στήριγμα και όλα τα μορφωμένα και φιλελεύθερα στοιχεία που ήρχοντο από έξω (Μαυροκορδάτος, Νέγρης κ.τ.λ.) και εκεί εσχηματίσθηκε το “ε υ ρ ω π α ῖ ζ ο ν” φιλελεύθερο “πολιτικό” κόμμα, που τόσον το εκτιμούσε η δημοσία γνώμη της Ευρώπης. Το κόμμα αυτό, που ψυχή του ήταν ο Φαναριώτης Μαυροκορδάτος, αντεπροσώπευε σαν να πούμε τον πολιτικόν του της επαναστάσεως και εν συνόλω κατώρθωσε ευτυχώς να επιβάλει τις ιδέες του και να δώση στην επανάσταση την αψηγή εκείνη αστική φιλελεύθερη ιδεολογία, που τόσον πολύ την κακολογούν οι συντηρητικοί σε όλα ιστορικοί μας» (Γεώργιος Σκληρός, «Τα κοινωνικά ρεύματα και κόμματα της ελληνικής επαναστάσεως», απόσπασμα από το *Τα σύγχρονα προβλήματα του ελλητισμού* [1919], *Θέσεις* τ. 42/1993, σσ. 43-48, και www.theseis.com). Το απόσπασμα σε σσ. 44-45.

Αντίθετα, στην εκδοχή τού *Η κοινωνική ...* του 1946 ο Κορδάτος θεωρεί ότι ο Μαυροκορδάτος υπήρξε «ουσιαστικά πράκτωρ του Υπουργείου των εξωτερικών της Αγγλίας» (σ. 133). Μάλιστα, στο Β΄ τόμο του *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας* (ο οποίος αναφέρεται στην περίοδο 1821-32), ο Κορδάτος θα φτάσει να ταυτίσει τον Μαυροκορδάτο (δηλαδή την πολιτική παράταξη που αυτός εκπροσωπούσε) με τον Καποδίστρια:

«Ο Καποδίστριας [...] τόνιζε πως πρέπει να αποκηρυχθούν οι Φιλικοί και να παραμεριστούν όσοι είναι νεοϊδεάτες και δημοκρατικοί. Ο Μαυροκορδάτος όχι μόνο ήταν σύμφωνος σε αυτά που υπόδειχνε ο Καποδίστριας, αλλά και θεωρούσε τις υποδείξεις και τις γνώμες του σαν θέσφατα» (*Ιστορία...*, τ. Β΄: 438, εκδ. «20 Αιώνας», 1957).

Με τη «νέα» άποψή του για τον Μαυροκορδάτο (ο οποίος ηγείτο του «Αγγλικού» κόμματος), ο Κορδάτος ουσιαστικά ευθυγραμμίζεται με την «αντι-αγγλική» στάση του ΚΚΕ και των διανοουμένων που εντάσσονταν σε αυτό, μετά τον Πόλεμο. Ευθυγραμμίζεται όμως έτσι και με τις απόψεις των συντηρητικών ιστορικών που καυτηρίαζε το 1924-27.⁸

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι δεν είναι μόνο η επίσημη ιστορική προσέγγιση, που προσάρμοσε το «ερμηνευτικό» της σχήμα για το 1821 και κατ' επέκταση τη σύγχρονη ελληνική κοινωνία στις ανάγκες της πολιτικής στρατηγικής, στη συγκυρία όξυνσης των εθνικιστικών ανταγωνισμών στα Βαλκάνια (βλ το μέρος Δ΄ του παρόντος

⁸ Από τους συντηρητικούς, ο Κάρπος Παπαδόπουλος [1858] ονομάζει τον Μ. «βάσκανο δαίμονα», ενώ ο Χ. Στασινόπουλος [1972] θεωρεί πως ο Μ. είναι «ο πιο τρανός δολιοφθορέας της ενότητας των επαναστατημένων». Από τους διανοούμενους της παραδοσιακής Αριστεράς, ο Λεωνίδας Στρίγκος [1966] γράφει ότι ο Μ. ήταν «εκπρόσωπος της συμβιβαστικής μερίδας της μεγάλης αστικής τάξης και σκαπανέας της αγγλόφιλης πολιτικής, μεγάλος μηχανορράφος και άνθρωπος που δεν έχει καμιά σχέση και μισεί τις λαϊκές μάζες, [ο οποίος] θα παίξει τον πιο σατανικό ρόλο σε βάρος της επανάστασης», ο Δ. Φωτιάδης υποστηρίζει ότι ο Μ. ήταν «ο πιο διαβολεμένος απ' όλους τους Φαναριώτες που ήρθαν στην Ελλάδα [...] Ίσαμε τώρα το δικό του πνεύμα μας κυβερνάει και δεν μας αφήνει να προκόψουμε», ενώ ο Τάσος Βουρνάς (χ.χ.έ.), παραφράζοντας τον Στρίγκο, θα γράψει: «Το κοτσαμπάσικο μέτωπο ενισχύεται επειγόντως με τον ερχομό του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, του κακού αυτού δαίμονα της Ελληνικής επανάστασης, εχθρού των λαϊκών μαζών, μηχανορράφου της πολιτικής και φανατικού υπέρμαχου της αγγλικής πολιτικής στην Ελλάδα». Όλα τα αποσπάσματα είναι από Χρήστος Λούκος, «Οι “τύχες” του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου στη νεοελληνική συνείδηση», σε *Η Επανάσταση του 1821. Μελέτες στη μνήμη της Δέσποινας Θεμελή-Κατηφόρη*, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού 1994, σσ. 93-106.

Σεμιναρίου). Κάτι αντίστοιχο συνέβη και στο χώρο της Αριστεράς όταν η στρατηγική της «προλεταριακής επανάστασης» αντικαταστάθηκε από εκείνη της «δημοκρατικής επανάστασης» (περισσότερα στο τελευταίο Σεμινάριο).

Αξίζει να σημειώσουμε, ότι το 1933-34, δηλαδή πριν την αναθεώρηση τού *Η κοινωνική ...* από τον ίδιο τον συγγραφέα του, ο Κορδάτος δέχθηκε επίθεση με οξείς χαρακτηρισμούς από τον Γ. Ζεύγο, ο οποίος, προχωρώντας το σχήμα της «ανολοκλήρωτης Επανάστασης» πολύ πέρα από εκεί που το είχε πάει ο Κορδάτος (στα άλλα έργα του της περιόδου, που «προανήγγειλαν» ήδη την αναθεώρηση τού *Η κοινωνική ...*), ισχυρίστηκε ότι ο ρόλος της αστικής τάξης στην Επανάσταση ήταν ανύπαρκτος και ότι το 1821 ήταν έργο των «λαϊκών μαζών».⁹

Στην *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, το 1957, ο Κορδάτος απαντάει ως εξής στους επικριτές του:

«Όλα τα κείμενα μας πληροφορούν πως ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας στο προπαρασκευαστικό του στάδιο ήταν έργο κυρίως των εμπόρων και εμποροναυτικών [...] Πρώτος ο Γ. Ζεύγος διατύπωσε αντίθετη γνώμη για να δικαιολογήσει τις “θεωρίες” του Ν. Ζαχαριάδη ότι η αστική τάξη στην Ελλάδα από την κούνια της ήταν αντιδραστική [...] Η ελληνική αστική τάξη έμεινε στη μέση του δρόμου, όχι από “κακή θέληση”. Υποχρεώθηκε από τις τότε οικονομικοκοινωνικές σχέσεις, από τις αντιδράσεις των ανώτερων κληρικών και κοτζαμπάσηδων και από τις ξένες επιρροές και επεμβάσεις [...] Ας δούμε τώρα πώς δικαιολογούν τη γνώμη τους οι Ζεύγος και Λαμπρινός. Μη δίνοντας σημασία στις πηγές, κατασκεύασαν το θεωρητικό σχήμα πως το Εικοσιένα “είναι δημιούργημα ενός αγώνα λαϊκού”, δηλαδή της κάτω τάξης, των χρεωκοπημένων εμπόρων, των εμποροϋπαλλήλων, των απλών ναυτικών, των μικροϊδιοκτητών, των φτωχοαγροτών! Ο επιστημονικός σοσιαλισμός [...] μας μαθαίνει πως δεν πρέπει τα προβλήματα και οι αγωνίες της εποχής μας να προβάλλονται σαν αγωνίες και προβλήματα της περασμένης εποχής. Η θεωρία του *λαϊκισμού* μπορεί να προκαλεί

⁹ Στις ενδεχόμενες αιτίες της σφοδρότητας της επίθεσης ενάντια στον Κορδάτο – που από το 1930 είχε προσεγγίσει το ΚΚΕ ως συνεργάτης του ελεγχόμενου από το κόμμα περιοδικού *Πρωτοπόροι* (το οποίο από το 1931 εκδιδόταν ως *Νέοι Πρωτοπόροι*) – ίσως να ήταν: α) η άρνηση του Κορδάτου να αποκηρύξει το λήμμα «Τρότσκι» που είχε γράψει στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια* του Πυρσού και β) η συνεργασία του με το περιοδικό *Νέα Επιθεώρηση*, μετά την απομάκρυνσή του (το 1932) από τους *Νέους Πρωτοπόρους* (Ελεφάντης 1976, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης*, Ολκός σ. 138). Στην αρθρογραφία του στη *Νέα Επιθεώρηση* ο Κορδάτος ασκούσε έντονη κριτική στη «διευθύνουσα κλίκα» του «Στάλιν και Σίας» και υιοθετούσε τη θέση του Τρότσκι για «την απαραίτητη επέκταση της κοινωνικής επανάστασης έξω από τα σύνορα της ΕΣΣΔ» (Κορδάτος, στο Νούτσος 1993: 642 επ.).

εντύπωση στους ανιστόρητους και αμόρφωτους, δεν έχει όμως καμιά σχέση με το μαρξισμό [...] Οι λαϊκές μάζες στο Εικοσιένα, όπως είναι πασίγνωστο, πολέμησαν με ηρωισμό, και με αφάνταστες θυσίες κράτησαν επτά χρόνια το βάρος του Αγώνα. Όμως ούτε οι εμποροϋπάλληλοι, ούτε οι φτωχοαγρότες, ούτε οι κολλίγοι πρωτοστάτησαν στην οργάνωση της Φιλικής Εταιρίας. Η Φ. Ε. δεν ήταν “λαϊκό δημιούργημα” όπως τη θέλουν ο Λαμπρινός και ο Ζεύγος. Οι Φιλικοί στη μεγάλη τους πλειοψηφία ήταν αστοί» (*Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας, Ιστορία...*, τ. Β΄, εκδ. «20 Αιώνας», 1957, σσ. 8-10).

Είναι προφανές ότι η θεωρία της «λαϊκής επανάστασης» εισάγει λάθρα την ιδέα της «ιστορικής συνέχειας του ελληνισμού», αφού οι «λαϊκές μάζες» θεωρούνται ότι έχουν εθνική συνείδηση ανεξαρτήτως από τις κοινωνικές σχέσεις που επικρατούν, και μάλιστα σε αντίθεση με την «αστική τάξη». Όμως, στο ίδιο συμπέρασμα περί «συνέχειας» είναι υποχρεωμένος να καταλήξει κανείς λογικά και από την προβληματική του Κορδάτου (μετά το 1927), σύμφωνα με την οποία φορείς της εθνικής ιδέας δεν είναι μόνο οι κοινωνικές τάξεις και ομάδες που δημιουργεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, αλλά και προκαπιταλιστικές τάξεις και ομάδες, «οι κοτζαμπάσηδες, οι φαναριώτες και μερικοί από τους αγωνιστές, [που] έδωκαν το χέρι και σχημάτισαν την “αριστοκρατική” ολιγαρχία του τόπου», όπως ισχυρίζεται ο Κορδάτος, δηλαδή κοινωνικές τάξεις και ομάδες που θεωρούνται από τον Κορδάτο ότι ανήκουν στον φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής.¹⁰ Αλλά ακόμα και ο όρος

¹⁰ Σε ένα τέτοιο πολιτικό και ιδεολογικό περιβάλλον, όσοι εξακολουθούν να είναι φορείς ενός μαρξισμού πιο κοντά στο έργο του Μαρξ, υποχρεώνονται να υιοθετήσουν μια γλώσσα υπαινικτική. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα από το βιβλίο *Άνθιμος Γαζής*, που εξέδωσε το 1947 ο Γεώργιος Δ. Ζιούτος, στέλεχος του ΚΚΕ, αρχισυντάκτης του *Ριζοσπάστη* της εποχής και σημαντικός μαρξιστής διανοούμενος: «Ο Άνθιμος Γαζής είχε έναν από τους πιο επιφανείς φορείς της εθνικοεπαναστατικής σκέψης, είναι ένα γνήσιο πνευματικό τέκνο του 18^{ου} αιώνα [...] Το ανέβασμα αυτού του φτωχόπαιδου είχε μια από τις πιο καταπληκτικές επαληθεύσεις του μύθου του “άπορου νέου”, που τόσο παραστατικά συμβολίζει το γοργό κοινωνικό ανέβασμα των πιο ξυπνημένων στοιχείων της λαϊκής τάξης σε μια περίοδο, που μπορούμε να πούμε πως ατλώνεται από τα μέσα του 18^{ου} ως τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, δηλαδή στην περίοδο εκείνη της έντονης οικονομικής ανάπτυξης, που συνοδεύεται από έναν νέο κοινωνικό μετασχηματισμό. Είχε το προνόμιο να γεννηθεί σε μια εποχή νέας κοσμογονίας [...] αλλά και σε μια περιοχή από τις πιο αναπτυγμένες και τις πιο συγχρονισμένες. Γεννήθηκε στις Μηλιές [...] που γνώρισαν πρώιμα τη νέα οικονομική οργάνωση της ζωής και ανέδειξαν πολλούς εμπόρους και πολλούς λογίους. [...] Η οικονομική άνθιση και, όπως είδαμε, η συρροή προσφύγων, οδήγησε στην υπέρμετρη αύξηση του πληθυσμού. Κι από τότες άρχισε η μετανάστευση στις Ηγεμονίες, στην Πόλη, στη Ρωσία και στην Αυστροουγγαρία, που έκανε τους πηλιορείτες να είναι από τους πιο κοσμογυρισμένους της εποχής» (Β΄ έκδοση Ελληνικά Γράμματα

«αφύπνιση» της εθνικής συνείδησης που εισήγαγε ο Γ. Σκληρός θα μπορούσε να θεωρηθεί αναφορά σε μια προϋπάρχουσα «εθνική συνείδηση εν υπνώσει»¹¹.

Πρόσθετες βιβλιογραφικές αναφορές

- Κορδάτος Ι. Κ. (1927): *Η Κοινωνική σημασία της Ελληνικής Επανάστασεως του 1821*, εκδ. οίκος Γ.Ι. Βασιλείου, Αθήναι
- Κορδάτος, Γιάννης (1957Α): *Ιστορία της νεώτερης Ελλάδας τ. Α΄*, εκδ. 20 αιώνας.
- (1957Β): *Ιστορία της νεώτερης Ελλάδας τ. Β'*, εκδ. 20 αιώνας.
- (1957Γ): *Ιστορία της νεώτερης Ελλάδας τ. Γ'*, εκδ. 20 αιώνας.
- (1958Α): *Ιστορία της νεώτερης Ελλάδας τ. Δ'*, εκδ. 20 αιώνας.
- (1958Β): *Ιστορία της νεώτερης Ελλάδας τ. Ε'*, εκδ. 20 αιώνας.1
- (1964): *Σελίδες από την Ιστορία του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα*, Ιστορ. Φιλολ. Ινστιτούτο "Γιάννης Κορδάτος"
- (1972α): *Εισαγωγή εις την ιστορίαν της ελληνικής κεφαλαιοκρατίας*, Επικαιρότητα
- (1972β): *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, Μπουκουμάνης
- (1972γ): *Η Κοινωνική σημασία της Ελληνικής Επανάστασεως του 1821*, Επικαιρότητα
- (1974α): *Η Επανάσταση της Θεσσαλομαγνησίας το 1821*, Επικαιρότητα
- (1974β): *Δημοτικισμός και Λογιωτατισμός*, Δ' έκδοση, Μπουκουμάνης
- 1981: *Οι επεμβάσεις των Άγγλων στην Ελλάδα*, Επικαιρότητα
- Μάξιμος, Σ. (1975): *Κοινοβούλιο ή δικτατορία;*, Στοχαστής.
- Μάξιμος, Σ. (1982): *Μερικά προβλήματα από την εξέλιξη του καπιταλισμού στην Ελλάδα*, στο *Σπάρτακος*, 1928: 10-12, & 89-91.
- Νούτσος, Π. (1993): *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974*, τόμος Γ', Γνώση.
- Πουλιόπουλος, Π. (1972): *Δημοκρατική ή σοσιαλιστική επανάσταση στην Ελλάδα; νέοι στόχοι*.
- Σκληρός, Γ. (1977): «Το κοινωνικό μας ζήτημα. Οι "σοσιαλιστάδες" στους "νατσιοναλιστές"», στο *Έργα*: 387 επ., Επικαιρότητα.

2000, σσ. 12-15, όλες οι υπογραμμίσεις δικές μου, Γ.Μ.).

¹¹ Ο συντηρητικός ιστορικός Α. Κ. Βακαλόπουλος υποστηρίζει χαρακτηριστικά, στο πλαίσιο πάντα της ιδεολογίας της «εθνικής συνέχειας» του ελληνισμού (*Η πορεία του γένους*, Οι Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1966: 70): «Οι εθνικές συνειδήσεις των σκλαβωμένων χριστιανών κατοίκων της οθωμανικής αυτοκρατορίας εξασθενούν και τελικά αποναρκώνονται. Στην θέση τους προβάλλει, αναπτύσσεται και επιβάλλεται η συνείδηση του χριστιανού, η οποία υψώνεται αντιμέτωπη προς τη συνείδηση του μουσουλμάνου» (οι υπογραμμίσεις δικές μου, Γ.Μ.).

**Β. Είκοσι αιώνες σκλαβιάς. Οι πρώτες αντιλήψεις
περί της «συνέχειας του ελληνισμού».**
Γιάννης Μηλιός

1. Ο εθνικισμός: Σύντομη ανακεφαλαίωση

Το έθνος είναι εξ ορισμού, από την πρώτη στιγμή «πολιτικό», δηλαδή αντιλαμβάνεται την ύπαρξή του σε συνάρτηση με μια κρατική *επικράτεια*, επιδιώκει την «εθνική ανεξαρτησία».

Ο *εθνικισμός* διακηρύσσει την προαιώνια αδιαίρετη ενότητα του έθνους-λαού, την αδιαμφισβήτητη και ιστορικά - ηθικά κατοχυρωμένη ορθότητα (και συμφωνία με τις αρχές του δικαίου) των όποιων θέσεων και διεκδικήσεων του στη διεθνοπολιτική συγκυρία. Όταν η διαδικασία συγκρότησης του εθνικού κράτους ολοκληρωθεί, μετά δηλαδή την περιπόθητη εθνική ανεξαρτησία, η «τάση ολοκληρωτισμού» (ως απαίτηση εθνικής οριοθέτησης-καθαρότητας – επομένως και θεσμοθέτησης του καθεστώτος των όποιων «μειονοτήτων») εγκαθιδρύεται ως η κυρίαρχη όψη των σχέσεων εξουσίας.

Ο εθνικισμός δεν βιώνει απλώς ως κυρίαρχη όψη των κοινωνικών σχέσεων την εθνική ενότητα και το εθνικό συμφέρον (αποτρέποντας έτσι τη συνειδητοποίηση της ταξικής ενότητας και των ταξικών συμφερόντων των εργαζόμενων τάξεων και την αντιπαλότητά τους με τα κυρίαρχα καπιταλιστικά συμφέροντα). Συγκροτεί ταυτόχρονα αυτή την εθνική ενότητα και αυτά τα εθνικά συμφέροντα σε διάκριση και (δυνητικά και ανάλογα με τη ιστορική συγκυρία) σε αντιπαράθεση με τα εθνικά συμφέροντα άλλων εθνικών - κρατικών συγκροτήσεων, άλλων εθνικών ενοτήτων.

Στη διάστασή του αυτή ο εθνικισμός συμφύεται (σε ανοικτή ή καλυμμένη-λανθάνουσα μορφή) με τον φυλετισμό (ρατσισμό): Διακηρύσσει τη φυλετική, ή έστω απλώς την πολιτιστική και «ιστορική» ανωτερότητα του (κάθε) συγκεκριμένου έθνους έναντι των άλλων εθνών (βλ. Αναλυτικότερα το μέρος Γ' του παρόντος Σεμιναρίου). Σε συγκυρίες όξυνσης των εθνικών-κρατικών ανταγωνισμών η ιδεολογία του *εθνικού λαού* (η «ενότητα» της περιούσιας φυλής - έθνους), του *εθνικού χώματος* (η ιδεολογική ή καλλιτεχνική αναπαράσταση της επικράτειας και των εθνικά διεκδικούμενων εδαφών) και του *εθνικού χρόνου* (το προαιώνιο έθνος, τα πεπρωμένα και το λαμπρό μέλλον του), που αποτελεί τη βάση του (κάθε) εθνικισμού, λαμβάνει επιθετικές - πολεμικές μορφές.

Το έθνος συμπυκνώνει όψεις της ιδεολογικής διάστασης της εξουσίας, συμπυκνώνει τα υλικά αποτελέσματα που συνεπάγεται η ένταξη – όλων όσων εντάσσονται – στη δικαιοδοσία ενός σύγχρονου αστικού κράτους (των εργατών, των καπιταλιστών, των αυτοαπασχολούμενων ...).

Η εθνική ενότητα, που είναι επομένως κάτι πολύ περισσότερο από μια φανταστική κατασκευή, έχει να κάνει με τη λειτουργία του κράτους, των θεσμών, των «δημοκρατικών δικαιωμάτων», κατατείνει στο να εμφανίζεται ο κόσμος ως κόσμος εθνών, και να λειτουργεί ως κόσμος εθνών. Επομένως η ταξική εξουσία και εκμετάλλευση μένει στο απυρόβλητο, το ταξικό συμφέρον των εργαζομένων μένει κρυμμένο. Αυτό που φαίνεται να υπάρχει είναι η «σύγκρουση» ή η «άμιλλα» ανάμεσα στο εθνικό συμφέρον και στα ξένα εθνικά συμφέροντα.

Το έθνος είναι όχι απλώς η σχέση μέσω της οποίας αποτυπώνεται η ταξική εξουσία ως κοινό συμφέρον, αλλά ότι είναι ο *σύγχρονος ειδικά καπιταλιστικός τρόπος* ηγεμονίας της άρχουσας τάξης σε ολόκληρη την κοινωνία, ως καθολικό συμφέρον της κοινωνίας.

Αυτό που πρέπει να κατανοήσουμε και στο οποίο θα επιμείνουμε στο πλαίσιο του παρόντος σεμιναρίου είναι ότι το κάθε έθνος κατασκευάζει μια «εθνική ιστορία», που είναι η «ιστορία» της αιώνιας εθνικής υπόστασής του επί του εδάφους που κατέχει ή διεκδικεί. Η εθνική ιστορία ισχυρίζεται, δηλαδή, ότι στο «εθνικό» έδαφος ζούσε «ανέκαθεν» ένας πληθυσμός που ανήκε στο συγκεκριμένο έθνος ή προετοίμαζε τη διαμόρφωσή του, «οι πρόγονοί μας», έτσι που το έδαφος να είναι αιωνίως εθνικό, με αποτέλεσμα να μην νοείται η διεκδίκηση «ούτε σπιθαμής» αυτού του εδάφους από άλλες εθνικές ομάδες. Αυτό το έδαφος και οι οποιοδήποτε «ξένοι» πληθυσμοί σε αυτό το έδαφος πρέπει να ομογενοποιηθούν εθνικά ή να ζήσουν ως κυριαρχούμενη μειονότητα, δηλαδή, δεν δίνεται κανένα δικαίωμα στους «αλλοεθνείς» να υπάρξουν ανεξάρτητα από το κυρίαρχο έθνος, με την έννοια τού να διεκδικήσουν οτιδήποτε από το εθνικό έδαφος. Η τάση εθνοποίησης, δηλαδή, εμπεριέχει αναγκαστικά τον ολοκληρωτισμό της ομογενοποίησης, εξάλειψης ή πολιτικής περιθωριοποίησης της οποιαδήποτε εθνικής διαφορετικότητας, και είναι θέμα συσχετισμού δύναμης το πόσο βίαια αυτή η τάση εκδηλώνεται κάθε φορά.

Σε αυτό το επίπεδο μένοντας, θα λέγαμε ότι υπάρχουν δύο ιστορικές παραδόσεις αυτής της εθνικής συγκρότησης.

Η πρώτη παράδοση είναι η ευρωπαϊκή και είναι η πλέον κλασική. Τα ευρωπαϊκά έθνη, όπως διαμορφώθηκαν ιστορικά, περιέχουν σε ανοικτή μορφή το «φυλετικό»

ιδεολογικό στοιχείο, που θεμελιώνεται στην πεποίθηση της «ιστορικής συνέχειας» και «ιδιαιτερότητας». Το ελληνικό έθνος κατάγεται από τους αρχαίους Έλληνες, έδωσε στον κόσμο τη δημοκρατία κ.ο.κ. Ομοίως το έθνος των Ελβετών κατάγεται από τον Γουλιέλμο Τέλλο και στη δεκαετία του 1980 γιόρτασε τα 1000 της ιστορίας του. Το γαλλικό έθνος κατάγεται από το Βερσισεντορίξ κλπ. Ανάλογα μπορούμε να πούμε για το γερμανικό έθνος που είναι «τόσο παλιό» όσο και το ελληνικό, κ.ο.κ.

Υπάρχει λοιπόν ανοικτά το φυλετικό στοιχείο (η «ιδιαιτερότητα» ενός προαιώνιου «λαού», για το οποίο θα μιλήσουμε και στη συνέχεια) ως συγκροτητική όψη του έθνους. Πρόκειται για ένα στοιχείο δομικά «ρατσιστικό» στη συγκρότηση των ευρωπαϊκών εθνών: «έθνη φυλής», έθνη «αίματος».

«Αίμα και χρώμα» είναι τα υλικά από τα οποία κατασκευάζεται το έθνος στην επίσημη ιστορία των καπιταλιστικών κρατών.

Στην παραδοσιακή-ευρωπαϊκή εκδοχή, η ενότητα αίμα-χρώμα που κατασκευάζει την εθνικά φορτισμένη Χώρα («η Ελλάδα»), εγκαλεί τα «τέκνα» της σε εθν(ικιστι)κή στράτευση έχοντας ως πρωτεύουσα όψη της το «αίμα» (η φυλή, το γένος), που «αναζητά» την ολοκλήρωση στο εθνικό έδαφος (όταν το «χρώμα» γίνεται κρατική επικράτεια). Στην αμερικανική εκδοχή της (η Βραζιλία, ο Καναδάς, οι ΗΠΑ) το «χρώμα» μοιάζει να συνιστά την πρωτεύουσα όψη, αφού ταυτόχρονα συνιστά τον «τόπο» σύναψης του εθνικού Συμβολαίου, μεταξύ πολιτών διαφορετικών «εθν(οτ)ικών προελεύσεων, που συνομολογούν την ένταξη (εθνική «στράτευση») στη Χώρα.

2. Πού κατοικεί το «ελληνικό αίμα»; Η αστάθεια της κυρίαρχης εθνικιστικής ιδεολογίας κατά την πρώτη («διαφωτιστική») περίοδο του ελληνικού κράτους. (Σχηματικά: 1821-1860)

Όπως είδαμε, από την εποχή του ελληνικού Διαφωτισμού τον 18^ο αιώνα, δεν υπήρχε καμιά αμφιβολία για το ποιο «είναι» το «αίμα» από το οποίο προέρχεται και το οποίο φέρει το ελληνικό έθνος: Οι αρχαίοι Έλληνες και ιδίως οι Αθηναίοι θεωρούνται πάντα «οι πρόγονοι», τους οποίους οφείλουν να μιμηθούν οι Έλληνες του 1821 και των μετέπειτα εποχών. Ποιο είναι όμως το «ελληνικό χρώμα»; Είδαμε ότι αρχικά «χρώμα» θεωρείται ολόκληρη η Οθωμανική Αυτοκρατορία όπου κατοικούν Χριστιανοί

Ορθόδοξοι (ολόκληρη η Βαλκανική Χερσόνησος μέχρι τον Δούναβη και η Μικρά Ασία μέχρι τη οροσειρά του Ταύρου), οι οποίοι θεωρούνται Έλληνες.¹²

Εντούτοις, η Επανάσταση στη Μολδοβλαχία (τη σημερινή Ρουμανία) απέτυχε, διότι δεν βρήκε ανταπόκριση στον χριστιανικό πληθυσμό της περιοχής, γεγονός που σχεδόν αμέσως αντιλήφθηκαν ακόμα και μνημένοι στη Φιλική Εταιρεία αγωνιστές. Προτρέχοντας ό,τι θα ακολουθήσει ας σημειώσουμε ότι το πρόβλημα θα γίνει ακόμα οξύτερο περί να μέσα του 19^{ου} αιώνα, όταν θα αναδυθούν οι άλλοι, πέραν του ελληνικού, βαλκανικοί εθνικισμοί.

Ποιο υπήρξε λοιπόν το «χώμα» του ελληνικού έθνους από την εποχή της αρχαιότητας μέχρι το 1821; Μάλιστα, η «ένωση» «αίματος» και «χώματος» που συνιστά την «Ελλάδα», υπό ποία μορφή είχε λάβει σάρκα και οστά μετά τη δύση της κλασικής αρχαιότητας; Με ποια μορφή υπήρχε «η Ελλάδα» μετά την κατάλυση των αρχαίων Δημοκρατιών;

Η απάντηση που δινόταν στα χρόνια του ελληνικού Διαφωτισμού, κατά την Επανάσταση, αλλά και κατά τις πρώτες δεκαετίες ύπαρξης του νεοελληνικού κράτους υποστήριζε μια αντίληψη περί δύο χιλιάδων χρόνων σκλαβωμένης Ελλάδας: ο ελληνισμός ήταν ουσιαστικά ελεύθερος και μεγαλουργούσε στην αρχαιότητα (αρχαία αθηναϊκή δημοκρατία), για να υποταχθεί αρχικά στους Μακεδόνες και στη συνέχεια στους Ρωμαίους, κατόπιν στους Βυζαντινούς και τέλος στους Οθωμανούς βαρβάρους. Οτιδήποτε, δηλαδή, δεν είχε τη μορφή δημοκρατίας, από την οποία αντλούσαν το πρότυπό τους, ήταν μια τυραννική κυριαρχία (επί των Ελλήνων και της Ελλάδας). Το κράτος που προκύπτει από το '21 ήταν η νεκρανάσταση του Έθνους, ενώ όλο το ενδιάμεσο ιστορικό διάστημα αποτελούσε περίοδο εθνικής σκλαβιάς. Διότι, και αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, ο Διαφωτισμός εμμένει στην έννοια του «ελεύθερου πολίτη» (και στην αντιστοιχούσα σε αυτήν [καπιταλιστική] έννομη τάξη) ως θεμελίου της Χώρας, κάτι που φαίνεται να ατονεί στα πολιτειακά μορφώματα που επικράτησαν στα «ελληνικά εδάφη» μετά την κλασική αρχαιότητα.

Τον τόνο στο ζήτημα που εξετάζουμε δίνει ήδη η *Ελληνική Νομαρχία* (1806), όπου διαβάζουμε:

¹² «Ο Μωρέας, η Θεσσαλία, η Σερβία, η Βουλγαρία, τα νησιά του Αρχιπελάγους, εν ενί λόγω η Ελλάς άπασα έπιασε τα όπλα δια να αποτινάξη τον βαρύν ζυγόν των βαρβάρων», δήλωνε ο Αλέξανδρος Υψηλάντης στις 24.2.1821 (βλ. Το προηγούμενο Σεμινάριο) και συνέχιζε, για να εμψυχώσει τα «τέκνα» αυτής της Ελλάδος, ότι οι πρόγονοί τους «κατετρόπωσαν τους τριάκοντα τυράννους (...) συνέτριψαν τον Πεισιστρατικόν ζυγόν» κ.λπ.

«Η Πατρίς το ζητεί το χρέος μου με βιάζει (11) [...] Η Ελλάς, ω αγαπητοί μου, οκτακοσίους χρόνους προ Χριστού ήκμαζε, και ήτον εις τον άκρον βαθμόν της ευτυχίας της. Αφού όμως εις τούς 375 προ Χριστού, Φίλιππος, ο πατήρ του Μεγάλου Αλεξάνδρου, έλαβε το μακεδονικόν σκήπτρον, δια πρώτην φοράν, ήρχισε, φευ! να μιάνη την ελευθέραν γην της Ελλάδος με την ανεξάρτητον αρχήν του. [...] Εξ αιτίας του, ευθύς, ήρχισεν ο πόλεμος αναμεταξύ των, αι διχόνοιαι ηύξησαν, και η ελευθερία τής Ελλάδος απ' ολίγον κατ' ολίγον εφθείρετο, έως εις τούς 146 προ Χριστού, οπού παντελώς ηφανίσθη υπό της ρωμαϊκής μεγαλειότητος. [...] Από τότε, λοιπόν, έως εις τους 364 μετά Χριστόν, οπού διεμοιράσθη το ρωμαϊκόν βασίλειον εις ανατολικόν και δυτικόν, οι Έλληνες υπόκειντο εις φοβεράν τυραννίαν, και έπαθον ανήκουστα βάσανα και ταλαιπωρίας από τούς διαφόρους σκληροτάτους ιμπεράτορας, οπού η Ρώμη τους έπεμπεν. [...] Από τότε, λοιπόν, οπού εστερεώθη ό χριστιανισμός, έως εις τους 1453, αντίς να αυξήσουν τα μέσα της ελευθερώσεώς των, φευ! εσμικρύνοντο. Η δεισιδαιμονία και ο ψευδής τε και μάταιος ζήλος των ιερέων και πατριαρχών, κατεκυρίευσεν τας ψυχάς των βασιλέων [...] Τότε εις την Ελλάδα εφάνησαν τρεις κυριότητες· η τυραννία, το ιερατεϊόν, και η ευγένεια, αι οποία δια ένδεκα αιώνας σχεδόν, κατέφθειραν τούς Έλληνας και κατερήμωσαν την Ελλάδα. [...] Εις τοιαύτην κατάστασιν, αδελφοί μου, ευρίσκετο η Ελλάς, όταν προ 453 χρόνων από την σήμερον [...]

Ω! πόσον έκλαυσαν οι Έλληνες μετέπειτα! Αλλά ματαίως. Ο εχθρός των ήτον μεγάλος. Αυτοί, δεν είχαν στρατεύματα γυμνασμένα, ούτε πόλεμον εδιδάσκοντο από τους κυρίους των πλέον. Αυτοί, εκυβερνούντο από σκιάς και φαντάσματα, και αφού απέρασαν την τυραννίαν των Ρωμαίων και έπειτα των Ιερέων, εκατήντησαν, τέλος πάντων, να υποκύψουν εις την πλέον σιχαμεράν και βάρβαρον κυριότητα, λέγω, εις την τυραννίαν των οθωμανών» (<http://naos.20m.com/ellinikinomarxia5.htm>).

Σύμφωνα με το σχήμα που υιοθετεί η *Νομαρχία*, η οθωμανική κατάκτηση είναι η χειρότερη μορφή υποδούλωσης της Ελλάδας. Η υποδούλωση αυτή, εντούτοις, αρχίζει ιστορικά με τη ρωμαϊκή κατάκτηση και συνεχίζεται με τη βυζαντινή. Η Ελλάδα δεν αποτέλεσε όλους αυτούς τους αιώνες Επικράτεια, αλλά *υπόδουλη περιοχή* (και υπόδουλο λαό).

Η αντίληψη αυτή φαίνεται πως υπήρξε κυρίαρχη το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα. Ακόμα και όταν συναντάμε διατυπώσεις όπως «οι Τούρκοι δεν έμαθαν και δεν διδάχθηκαν τίποτα από τότε που κυρίευσαν την Ελλάδα» (Σπυρίδων Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Νέα Σύνορα 1993 [1860], τ. 1^ο: 29), δεν τεκμαίρεται ότι η Ελλάδα ταυτίζεται με το Βυζάντιο, δηλαδή ότι το Βυζάντιο

θεωρείται ελληνικό κράτος. Το ίδιο ισχύει για όλες τις διατυπώσεις της εποχής που αναφέρονται σε «τέσσερις αιώνες (οθωμανικής) δουλείας». Δεν υπονοούν κατ' ανάγκη ότι οι προηγούμενοι της οθωμανικής κατάκτησης αιώνες είχαν ως χαρακτηριστικό την «ελευθερία» ή την ύπαρξη ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Το αντίθετο μάλιστα. Η «ελευθερία» και η «ανεξαρτησία» είναι στη λογική του Διαφωτισμού έννοιες αλληλένδετες, σε τέτοιο μάλιστα βαθμό που δεν διαχωρίζονται ούτε από όσους θεωρούσαν ότι η νεοσύστατη Ελλάς όφειλε αρχικώς να κυβερνηθεί με απολυταρχικό τρόπο (οπαδοί του Καποδίστρια και της Απόλυτης Μοναρχίας). Χαρακτηριστικά, ένας από αυτούς, ο Νικόλαος Βερναρδάκης, στο βιβλίο του *Καποδίστριας και Όθων* που εκδόθηκε το 1875 (επανεκδόση Γαλαξίας 1962), καυτηριάζει την εμμονή του Μαυροκορδάτου για ψήφιση Συντάγματος αμέσως μετά την έκρηξη της Επανάστασης,¹³ με το επιχείρημα ότι αυτό ήταν πρόωρο:

«Την επαύριον της ημέρας, καθ' ην το έθνος τούτο εδοκίμασε να συντρίψει τας δουλικάς αλύσεις, όσας έφερεν όχι προ τετρακοσίων ετών, [...] αλλά από αυτών ήδη των προ Χριστού αιώνων, εάν βέβαια δεν θελήσωμεν να σύρομεν σπόγγον γενικόν εις την προ της Τουρκοκρατίας ιστορίαν του ελληνικού έθνους, αλλά να ομολογήσωμεν απαθώς και ησύχως, ότι καθόλου ειπείν επί Μακεδόνων, όπως και επί Ρωμαίων και επί Βυζαντινών ακόμη και επί Φράγκων, το ελληνικόν έθνος όχι μόνον “συνταγματικής ελευθερίας” δεν είχαν, αλλ' ουδ' εθνικήν ανεξαρτησίαν, ακριβώς ειπείν, ήτο δε υπόδουλον» (όπ.π.: 50).

Το θεωρητικό σχήμα της σκλαβιάς των Ελλήνων από την εποχή των Μακεδόνων ή έστω της ρωμαϊκής κατάκτησης ήταν βεβαίως κυρίαρχο και κατά την περίοδο της Επανάστασης, όπως φαίνεται από τον εναργή τρόπο που το αναπαράγει ο Αμερικανός «Φιλέλληνας» Samuel G. Howe, στο βιβλίο του *An Historical Sketch of the Greek Revolution*, που κυκλοφόρησε για πρώτη φορά στη Νέα Υόρκη το 1828 (ελλ. μτφ.: Σάμουελ Γκρίντλεϋ Χάου, *Ιστορική σκιαγραφία της Ελληνικής Επανάστασης*, Εκάτη 1997, από όπου και οι επόμενες παραπομπές):

¹³ «Η επίνοια αύτη του Μαυροκορδάτου ήτο θαυμασία. Το Σύνταγμα ήτο λέξις μαγική, ήτις ηλέκτριζε τους λογιωτάτους, όσοι ανεγίνωσκον εις τα βιβλία και τας εφημερίδας της Ευρώπης τόσα και τόσα θαύματα περί της πολιτικής ταύτης πανακειάς. Δια τους προεστούς δε ήτο νέκταρ και αμβροσία, επειδή το Σύνταγμα ήτο δι' αυτούς ταχυδακτυλουργήμα πολιτικόν, επαναφέρον εις τας πατρικάς αγκάλας την δραπετεύουσαν αυτών εξουσίαν, όχι πλέον παιδίον ραχιτικόν και αντιπαθητικόν, αλλά κόρην ακμαίαν [...]» (Νικόλαος Βερναρδάκης, *Καποδίστριας και Όθων*, Γαλαξίας 1962, σσ. 50-51).

«Μολονότι το δοξασμένο όνομα της Ελλάδας δε σβήστηκε από τις μακεδονικές κατακτήσεις, το πνεύμα της ελευθερίας χάθηκε [...] Πριν ακόμη το θρίαμβο των Ρωμαίων στην Ανατολή, οι Έλληνες είχαν χωριστεί σε τρία κομμάτια, εκ των οποίων το πρώτο υποστήριζε τους Μακεδόνες, το δεύτερο τους Ρωμαίους και το τρίτο, αν και μικρότερο, υποστήριζε την ανεξαρτησία [...] Αλλά η σπουδαιότερη αλλαγή που συνέβη στους Έλληνες ήταν ο προσηλυτισμός τους στο Χριστιανισμό κατά την εποχή των Αποστόλων και λίγο αργότερα. Από τότε η θρησκεία υπήρξε για το έθνος ο συνδετικός κρίκος που ένωνε κάποια κομμάτια, τα οποία διαφορετικά θα είχαν αποκοπεί [...] Όμως, εκτός από το γεγονός ότι αποτελούσε επαρχία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ο ρόλος της Ελλάδας στην πολιτική σκηνή ήταν ασήμαντος [...] Από τον 5^ο ως τον 13^ο αιώνα μ.Χ. γνωρίζουμε πολύ λίγα για την ιστορία της Ελλάδας και αυτά είναι εμφανώς επουσιώδη. Η Ελλάδα αποτελούσε μόνο μια επαρχία της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, που την κυβερνούσε μια σειρά ασήμαντων μοναρχών, που είναι γνωστοί ως έλληνες αυτοκράτορες [...] Τα δεινά της χώρας ήταν τόσα, ώστε ο λαός είχε χάσει σημαντικά στοιχεία του δυναμισμού του [...] Ωστόσο, οι Έλληνες, παραδόξως, διατήρησαν πολλά από τα εθνικά τους χαρακτηριστικά [...] Αν χρειαζόταν κάποια απόδειξη, ότι πράγματι οι σύγχρονοι Έλληνες κατάγονται από τους επιφανείς προγόνους τους, ποιο επιχείρημα θα ήταν πιο πειστικό από το ότι μιλούν την ίδια γλώσσα; [...] Η ίδια φυσική οξύτητα του πνεύματος, η αγάπη για τη μάθηση, η στενή σχέση με την πατρίδα, η ζωντάνια, η ίδια αστάθεια και η πονηριά είναι συνυφασμένα με το χαρακτήρα του σύγχρονου Έλληνα, κατά τον ίδιο τρόπο που ήταν στους αρχαίους Έλληνες [...] Οι πεπειραμένοι και δραστήριοι ναυτικοί γρήγορα έκαναν την Ύδρα, τις Σπέτσες, τα Ψαρά, τη Μύκονο, το Κρανίδι, το Γαλαξίδι και άλλες περιοχές, που μέχρι πρόσφατα ήταν άγνωστες, σπουδαία λιμάνια. Από εκεί απέπλεαν υπέροχα σκάφη, που συναγωνίζονταν και σύντομα ξεπέρασαν τους Ευρωπαίους εμπόρους της Ανατολής» (σσ. 27-45).

Μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα υποστηριζόταν η εκδοχή αυτή για την ελληνική ιστορία από τους εκπροσώπους των καθ' ύλην αρμόδιων θεσμών του ελληνικού κράτους. Αλλά ακόμα και το 1885, ο Κωνσταντίνος Σάθας, στην εισαγωγή του δοκιμίου του *Έλληνες στρατιώται εν τη Δύσει*, (Εστία, τ. ΙΘ', 2/6/1885, και τ. Κ' 8/9/1885, ανατύπωση Βιβλιοπωλείο Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα 1985) έγραφε:

«Αν η μικρά αύτη γωνία του απεράντου Μακεδονικού, Ρωμαϊκού και Οσμανικού κράτους, η καλουμένη Ελλάς, επί δύο όλας χιλιετηρίδας λησμονημένη και σχεδόν διαγραμμένη από της βίβλου της ζωής, κατώρθωσε να περισωθή εκ του μεγάλου

κατακλυσμού εν ω επνίγησαν τσαούτα ιστορικά έθνη, αν το εκ νεκρών αναστάν έθνος κατέλαβε μίαν εκ των λαμπροτέρων σελίδων του αιώνος τούτου, αν οι νεώτεροι Έλληνες δεν κατήσχυναν τους προγόνους, αν ο τέως επικρατών εν απάση τη Ευρώπη χριστιανικός μισελληνισμός μετετρέπη εις πολιτικόν φιλελληνισμόν, όλα ταύτα οφείλομεν εις τον αρματωλόν» (σ. 9).

Εντούτοις, το κυρίαρχο αυτό σχήμα έχει ένα κενό: Δεν μπορεί να «οριοθετήσει» το «ελληνικό αίμα» (και τη «συνέχεια» από τους αρχαίους Έλληνες) από τη στιγμή που αφενός δεν μπορεί πλέον να ταυτίζεται ο Έλληνας με τον ορθόδοξο χριστιανό (καθώς διαμορφώνονται πλέον ο βουλγαρικός, ο σερβικός και οι άλλοι βαλκανικοί εθνικισμοί), και αφετέρου στα διεκδικούμενα από το ελληνικό κράτος εδάφη δεν κατοικούν μόνο (ούτε κατά κύριο λόγο) ελληνόφωνοι πληθυσμοί, πολύ δε περισσότερο πληθυσμοί με ελληνική εθνική συνείδηση. Το βάρος έπρεπε να πέσει στην προαιώνια *ελληνικότητα του εδάφους*, και αυτό μπορούσε να το εξασφαλίσει μόνο η ιδέα της ελληνικότητας της βυζαντινής αυτοκρατορίας.

Εφόσον υπάρχουν περισσότερα «χριστιανικά αίματα», δηλαδή διαφορετικά έθνη που διεκδικούν τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, απαιτείτο να δειχθεί ότι, πριν την κάθοδο των Οθωμανών, στα διαφιλονικούμενα εδάφη υπήρχε ένα *ελληνικό κράτος*. Για το λόγο αυτό, το νέο ελληνικό κράτος ήταν ο «νόμιμος» διεκδικητής των οθωμανικών εδαφών...

Όμως για την επικράτηση της νέας «σχολής» Ζαμπέλιου Παπαρρηγόπουλου, θα γίνει αναφορά στο Δ' μέρος του παρόντος Σεμιναρίου. Κλείνοντας το παρόν μέρος αξίζει να σημειώσουμε ότι παρά τις διαφορές τους, και οι δύο εκδοχές τής (κατά περίπτωση κυρίαρχης) «εθνικής» ελληνικής ιστορίας συνεχονται από τον ίδιο ιδεολογικό πυρήνα: Την «ιστορική συνέχεια του ελλητισμού» από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, ως ενότητα «αίματος και χώματος», ή, με τα λόγια του Νίκου Πουλιαντζά, ως «ιστορικοποίηση ενός εδάφους και εδαφοποίηση μιας ιστορίας».

Γ. «Ο φυλετισμός ως συνεκτικό στοιχείο του ελληνικού εθνικισμού κατά τον 19ο αιώνα»

Μαρία Φιλιπούλου

Το θέμα που θα παρουσιάσω είναι ο φυλετισμός ως συνεκτικό στοιχείο του ελληνικού εθνικισμού κατά τον 19ο αιώνα – και θα δώσω κάποια παραδείγματα σε αυτό, από το πεδίο των επιστημών όπως αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο του νεοσύστατου ελληνικού Πανεπιστημίου, δηλαδή από το 1837 αλλά και λίγο πριν.

- Θα υποστηρίξω ότι ο ελληνικός εθνικισμός όπως και όλοι οι άλλοι ευρωπαϊκοί αστικοί εθνικισμοί που αναδύονται δυναμικά στο επίπεδο της διανόησης και των επιστημών στην Ευρώπη του 19ου ήταν εξ αρχής φυλετικοί.

- Θα υποστηρίξω επίσης ότι η *επίκληση στη συγγένεια (γένος) και το αίμα* και η ανασύνδεση με την αρχαιότητα που προτάσσει ο ελληνικός εθνικισμός τις δύο πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα αποτελεί κοινό στοιχείο και απόρροια της ίδιας ιδεολογίας για το έθνος που βρήκε γόνιμο έδαφος διάδοσής του στην Ευρώπη (ιδιαίτερα μετά 1830) και την ανάδυση των νέων αστικών εθνικιστικών κινημάτων.

- Στη διάστασή του αυτή ο εθνικισμός συμφύεται αναγκαστικά (σε ανοικτή ή λανθάνουσα μορφή) με τον φυλετισμό: Διακηρύσσει τη φυλετική, ή έστω απλώς την πολιτιστική και «ιστορική» ανωτερότητα του (κάθε) συγκεκριμένου έθνους έναντι των άλλων εθνών. [Σε συγκυρίες όξυνσης των εθνικών-κρατικών ανταγωνισμών η ιδεολογία του εθνικού λαού (η «ενότητα» της περιούσιας φυλής - έθνους), του εθνικού χώματος (η ιδεολογική ή καλλιτεχνική αναπαράσταση της επικράτειας και των εθνικά διεκδικούμενων εδαφών) και του εθνικού χρόνου (το προαιώνιο έθνος, τα πεπρωμένα και το λαμπρό μέλλον του), που αποτελεί τη βάση του (κάθε) εθνικισμού, λαμβάνει επιθετικές - πολεμικές μορφές (Γ. Μηλιός 2018, σημειώσεις «Θεωρία και ιστορία του καπιταλισμού και το εθνικό φαινόμενο. Η ελληνική περίπτωση»)].

- Στην Ελλάδα την ίδια περίοδο είναι εμφανή τα ιδεολογικά αποτελέσματα της επανάστασης του 1821, όπου:

«εξασφαλίστηκε η κυριαρχία των αστικών ιδεολογικών υποσυνόλων: ο εθνικισμός και η αστική πολιτική ιδεολογία κυριαρχούν πλέον σε σταθερή και μόνιμη βάση πάνω στις θρησκευτικές και κοινοτικές ιδεολογίες. Η χριστιανορθόδοξη ιδεολογία υποβάλλεται έτσι σε μια διαδικασία μετασχηματισμού, κάτω από την ηγεμονία των κυρίαρχων αστικών

ιδεολογικών υποσυνόλων. Μόνο στις αυτόνομες (από τη νέα κρατική εξουσία) περιοχές, στις περιοχές που εξακολουθούν να ελέγχονται από τις ένοπλες συμμορίες των ληστών, θα εξακολουθήσει ο χριστιανισμός και ο κοινοτισμός να αποτελούν τις κυρίαρχες ιδεολογικές μορφές» (Μηλιός 2000, σελ. 143¹⁴).

Η ιστορική σκέψη θα παίξει καθοριστικό ρόλο στην ιδεολογική διάρθρωση προς αυτή την κατεύθυνση ιδιαίτερα μετά το πέρασμά της από την λαϊκή ιστοριογραφία σε επιστημονικό κλάδο. Όπως το περιγράφει ο Ξιφαράς (1993) ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός έχει ήδη δώσει αυτή την κατεύθυνση όπου:

«μέσα από την ανασύνδεση με τον αρχαίο κόσμο, που κλιμακώνεται στις δύο πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, η μεταβολή στο χώρο της ιστοριογραφίας ωθεί και αυτή με τον τρόπο της και τις δυνάμεις της προς την εκκοσμίκευση της ελληνικής σκέψης και θέτει τα θεμέλια για τον επαναπροσδιορισμό της ελληνικής συλλογικής ταυτότητας με βάση νέα εθνικά και γλωσσικά κριτήρια που έρχονται σε αντίθεση με το παραδοσιακό της περιεχόμενο που πήγαζε από τη διδασκαλία της ορθόδοξης εκκλησίας».

- Ακολουθώντας τη συλλογιστική του Hobsbawm που όπως μας δείχνει στο *Έθνη και Εθνικισμός*, ούτε η γλώσσα ούτε η θρησκεία, ούτε άλλο στοιχείο κουλτούρας μιας κοινότητας ανθρώπων θα μπορούσε να αποτελέσει ικανό ενοποιητικό παράγοντα για την εδραίωση του εθνικισμού με τη μορφή ιδεολογίας – με τη μορφή δηλαδή αξιώματος όπου η πολιτική και εθνική ενότητα παρουσιάζονται στα άτομα ως ταυτόσημες (από τον Gellner στον Hobsbawm *Έθνη και εθνικισμός*¹⁵) - παρά μόνο η συνείδηση συμμετοχής των μελών αυτής της κοινότητας σε μια διαρκή πολιτική οντότητα και η *ύπαρξη μιας εθνικής ιστορικότητας*. Θα υποστηρίξω έτσι τη θέση ότι σε αυτή τη φάση εξέλιξής του ο εθνικισμός μπορούσε να ηγεμονεύσει ιδεολογικά μόνο εντός του αστικού κράτους ενώ συγχρόνως αποτελεί προϋπόθεση συγκρότησης του.

¹⁴ Γ. Μηλιός (2000), *Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός, από τον επεκτατισμό στην καπιταλιστική ανάπτυξη*, Αθήνα: Κριτική.

¹⁵ Ο εθνικισμός ως ιδεολογία δηλαδή «το έθνος όπως το αντιλαμβάνεται ο εθνικισμός» είναι άμεσα αναγνωρίσιμο.

- Για την κατασκευή και νομιμοποίηση της εθνικής ιστορικότητας θα επιστρατευθούν όλα τα θεσμικά εργαλεία που διαθέτουν τα αστικά κράτη για να επιτύχουν γλωσσική και πολιτισμική ομοιομορφία, έτσι με τον ίδιο τρόπο που

«οι βασικές εθνικές γλώσσες διαδίδονται ως εθνικές κυρίως με την υποχρεωτική εκμάθησή τους στο πλαίσιο της επεκτεινόμενης πρόσβασης στην εκπαίδευση. [ενώ η εθνικιστική μυθολογία θεωρεί τις εθνικές γλώσσες αρχέγονες βάσεις των εθνικών πολιτισμών και μήτρες του εθνικού πνεύματος στην πραγματικότητα είναι σχεδόν παντού κατασκευασμένες και επινοημένες κατά το ήμισυ ή καλύτερα πρόκειται για την επιβολή ενός ιδιώματος, λόγιου συνήθως, απέναντι σε άλλα»¹⁶.

- Στο ίδιο πλαίσιο θα συστρατευθούν η επιστήμη και η τέχνη, ενώ ιδιαίτερο βάρος θα δοθεί στην ανασύνθεση της εθνικής παράδοσης μέσω της ιστορίας που είναι μία από τις νέες επιστήμες.

«Το πρώτο μισό του 19ου αιώνα η ιστοριογραφία πήρε μορφή παγκόσμιου πάθους. Εν μέρει ήταν η προσπάθεια προσασίας του παρελθόντος από τις επιθέσεις της τεχνολογίας του παρόντος μολονότι ο εθνικισμός ήταν το σημαντικότερο έναυσμα» (Hobsbawm Η εποχή των επαναστάσεων, σ. 367).

Στο επιστημονικό πεδίο στα μέσα του 19ου αιώνα έχουν ήδη διαδοθεί επιστημονικές και φιλοσοφικές θεωρίες φυλετικής ταξινόμησης των ανθρώπινων ομάδων που επικαλούνται εξωτερικά χαρακτηριστικά και ιδίως το χρώμα του δέρματος, που με κοινό νομιμοποιητικό πεδίο το επιστημονικό ενδιαφέρον για άλλες φυλές και πολιτισμούς παρέχουν το εκπολιτισμένο άλλοθι στην αποικιοκρατία. (Αβελά, 2016).

Επιπλέον η βιολογία, νέα επιστήμη (υπό τον Lamarck), από το 1809 εισηγείται την πρώτη συστηματική θεωρία της εξέλιξης με βάση την κληρονομικότητα των επίκτητων χαρακτηριστικών. Οι θεωρίες για την εξέλιξη των ειδών θα βρουν μεγάλη απήχηση μετά το 1830. Την ίδια περίοδο συστήνονται η ανθρωπολογία και η εθνολογία (που έχει οριστεί ήδη από το 1790 ως «η ιστορία της πορείας των λαών προς τον πολιτισμό»), και αποτελεί πλέον αυτόνομο επιστημονικό κλάδο (το 1839 και

¹⁶ Ε. J Hobsbawm Η εποχή των επαναστάσεων 1789 – 1848, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης σ. 182, 183.

1843 ιδρύονται οι πρώτες ειδικές εθνολογικές εταιρίες για τη μελέτη των φυλών του ανθρώπου σε Γαλλία και στην Αγγλία αντίστοιχα.

Κοινός παρονομαστής στην εμφάνιση των κοινωνικών επιστημών παράλληλα με την εμμονή στην εξέλιξη (η οποία επιβάλλει την ευρεία αποδοχή μιας οικουμενικής παιδευτικής αποστολής του ανθρώπινου είδους) ήταν η σύμπτωση τους με τις φυλετικές θεωρίες.

Το ερώτημα της ενιαίας ή πολλαπλής δημιουργίας του ανθρώπινου είδους, σε σχέση με την παρουσία διαφορετικών φυλών, υπήρξε το έναυσμα για την ανάδυση μιας υποομάδας εντός της κοινότητας των επιστημόνων που υποστήριζαν την πολυγέννηση αλλά με ρατσιστική κατεύθυνση – σε αντίθεση με αυτούς που υποστήριζαν την μονογέννηση – οι οποίοι πίστευαν στη θεωρία της εξέλιξης (οι προδαρβινιστές Pritchard και Lawtence). Έτσι και η ανθρωπολογία θα εξελιχθεί σε δύο κατευθύνσεις: προς στον ουνιβερσαλισμό (την πίστη ότι το ανθρώπινο είδος είναι ενιαίο παρά τις εσωτερικές διαφορές) και στον παρτικουλαρισμό που ταίριαζε στις ανάγκες του εθνικισμού συνδέοντας την φυλή (βιολογία) με κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά.

Οι θεωρίες αυτές επιδίωξαν να τεκμηριώσουν την αντικειμενικότητα των φυλετικών διαφορών επικαλούμενες την επιστημονική ουδετερότητα της μέτρησης και της παρατήρησης. Κοινός άξονας τους, ασχέτως από την ποικιλία των προσεγγίσεων και τους διαφορετικούς διαχωρισμούς που προέβαλαν στο ανθρώπινο είδος, ήταν η κοινή πεποίθηση ότι η λευκή φυλή είναι ανώτερη (βλ. επίσης Αβδελά 2016). Οι ειδικοί μπορεί να διαφωνούσαν ως προς τους παράγοντες που τεκμηριώναν τους διαχωρισμούς των φυλών – πολιτισμός, σχήμα κρανίων, περιβάλλον, γλώσσα, κληρονομικότητα ή βιολογία – αλλά δεν αμφισβητούσαν την ιεραρχική κατάταξή τους με βασική επιδίωξη να καταγραφούν τα χαρακτηριστικά των καθαρών φυλών ώστε να αποφευχθούν οι επικίνδυνες επιμειξίες.¹⁷

- Στην Ελλάδα αν και οι φυλετικές θεωρίες σε οργανωμένα επιστημονικά σχήματα ευδοκιμούν στα τέλη του 19ου, η σύζευξη του εθνικιστικού λόγου με την διάσταση της φυλής προϋπήρχε. Το πιο τρανταχτό επιχείρημα για την ύπαρξη συνεξάρτησης του εθνικιστικού με τον φυλετικό λόγο στην ελληνική επιστήμη έρχεται ήδη το 1830 από την αντίδραση των ιστορικών αρχικά – θα ακολουθήσουν οι γιατροί, ανθρωπολόγοι, βιολόγοι – στις θέσεις του Αυστριακού ιστορικού Φαλμεράγιερ .

¹⁷ Αβελά, 2016, σ. 14,15.

- Από το 1830 ως το 1836 ο Jakob Philipp Fallmerayer εξέδωσε την *Ιστορία της χερσονήσου της Πελοποννήσου κατά τους Μεσαιωνικούς Χρόνους* σε δύο τόμους, και το *Περί της καταγωγής των σημερινών Ελλήνων*, το οποίο εκδόθηκε την ίδια περίοδο. Σε αυτήν την έκδοση διατυπώνει την άποψη πως οι Έλληνες της νεότερης εποχής δεν κατάγονται από τους αρχαίους Έλληνες, αλλά προέρχονται από Σλάβους που εισέβαλαν στην Ελλάδα κατά την περίοδο του Μεσαίωνα και Αλβανούς που εξαπλώθηκαν κατά τον ύστερο Μεσαίωνα και τους νεότερους χρόνους. Όλοι αυτοί αναμίχθηκαν με ελληνόφωνους, αλλά μη Έλληνες το γένος, Βυζαντινούς πρόσφυγες, δημιουργώντας τον λαό των νέων Ελλήνων.

Η αμφισβήτηση της ταυτότητας και καταγωγής των Ελλήνων – όπου ο εθνικιστικός αστικός λόγος είχε στον πυρήνα του την ιδέα της πολιτισμικής και βιολογικής συνέχειας των επαναστατημένων Ελλήνων από τους αρχαίους Έλληνες – προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων από όλη την ελληνική διανόηση και έντονες επικρίσεις από την Ευρώπη.¹⁸⁻¹⁹ Η συζήτηση για την καταγωγή των σύγχρονων Ελλήνων απασχόλησε ιδιαίτερα την επιστημονική κοινότητα, και ιδιαίτερα τους Έλληνες γιατρούς, οι οποίοι χρησιμοποιώντας επιχειρήματα από την ιστορία, την ανθρωπολογία και τη φυσιολογία, προσπάθησαν να ακυρώσουν τη θεωρία του Fallmerayer.²⁰

¹⁸ Ο Γερμανός ιστορικός Καρλ Χόπφ, το 1864, με το έργο του *Οι Σλάβοι εν Ελλάδι: ανασκευή των θεωριών Φαλλμεράγερ*, θα υποστηρίξει επίσης την αδιάλειπτη συνέχεια της ελληνικής φυλής, προβάλλοντας τη θέση ότι ενώ πράγματι υπήρξε επιμειξία των Ελλήνων με τους Σλάβους εισβολείς αυτή η επιμειξία τελικά εξαλείφθηκε από την υπερίσχυση του ελληνικού αίματος. Τα μεθοδολογικά εργαλεία των ιστορικών σαν τον Χόπφ είναι η γλώσσα, η παράδοση και οι ιστορικές μαρτυρίες.

¹⁹ Η αναστάτωση που προκάλεσαν οι έρευνες του Φαλμεράγιερ είναι ενεργή μέχρι τις μέρες μας. Μόλις τον προηγούμενο χρόνο στο φύλο του *Βήματος* 18/3/17, το άρθρο με τίτλο «Το DNA ξαναγράφει την Ιστορία - Είστε με τον Φαλμεράγιερ ή με τον Παπαρρηγόπουλο», μας ενημερώνει ότι «ευτυχώς η επιστήμη της ιστοριογραφίας βρίσκει συμμάχους και από άλλα πεδία. Με τη συνδρομή της Γενετικής το θέμα της καταγωγής των Πελοποννησίων έχει λήξει, όπως αποδεικνύεται .. οι Σλάβοι δεν εξάλειψαν τους γηγενείς πληθυσμούς και δεν πήραν τη θέση τους, όπως υπέθεσε ο Φαλμεράγιερ», αφού τα ποσοστά σλαβικού DNA μεταξύ διαφόρων ομάδων πελοποννησιακών πληθυσμών κυμαίνονται από 0,2 ως 14,4%. Το ίδιο θέμα αναπαράγεται κι από άλλες εφημερίδες βλ. *Ποντίκι* 27/7/17: «Το DNA μίλησε: Καταρρίπτεται η θεωρία του Φαλμεράγιερ, που ισχυριζόταν ότι οι σύγχρονοι Έλληνες δεν κατάγονται από τους αρχαίους».

²⁰ Μαρία Ζαρίφη, «Φυλετισμός, εθνικισμός & εκπολιτισμός. Οι αντιδράσεις των Ελλήνων ιατρών στη θεωρία του Φαλμεράγιερ και η πορεία προς τη Μεγάλη Ιδέα», ανακοίνωση στο συνέδριο «Προσλήψεις και χρήσεις των φυλετικών θεωριών στην Ελλάδα (19ος-20ός αιώνας)», 17-18 Ιανουαρίου 2014.

Είναι σημαντικό να πούμε εδώ ότι οι γιατροί της εποχής θα χρησιμοποιήσουν στην ίδια έκταση με τους ιστορικούς τα ίδια επιχειρήματα και μεθοδολογικά εργαλεία για να ακυρώσουν τις διαπιστώσεις του Φαλμεράγιερ: γλώσσα, παράδοση και ιστορικές μαρτυρίες. Πρόκειται για την κοινότητα των γιατρών που είχε θεσμοθετηθεί με την ίδρυση του Οθωνικού Πανεπιστημίου (1837). Οι πρώτοι γιατροί που στελέχωσαν το νεοσυσταθέν πανεπιστήμιο έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην ίδρυσή του – εφόσον οι ίδιοι από το 1834 αποτελούν μέλη του ελληνικού ιατρικού συνεδρίου, τον κατεξοχήν επιστημονικό θεσμό του νεοσύστατου κράτους, συνέβαλαν και στη δημιουργία της Εταιρίας Φυσικής Ιστορίας το 1835, την οποία συνέθεταν, εκτός από τους γιατρούς, φαρμακολόγοι, ζωολόγοι, βιολόγοι.

Η συμμετοχή των γιατρών στη διαμάχη ήταν αναμενόμενη και επιβαλλόταν λόγω του κύρους που τους προσέδιδε το οθωνικό κράτος να τεκμηριώσουν την αδιάλειπτη συνέχεια του ελληνισμού με επιστημονικά εργαλεία.

Ο Λευκίας²¹ (καθηγητής της ιστορίας της ιατρικής) ήταν ο πρώτος γιατρός που ανέλαβε μέσα από την επιστήμη του να ακυρώσει τον Φαλμεράγιερ. Όπου το 1843 γράφει στη διατριβή *Ανατροπή των δοξασάντων, γραψάντων και τύποις κοινωσάντων ότι ουδείς των νυν την Ελλάδα οικούντων απόγονος των αρχαίων Ελλήνων* εστίν, την οποία μεταφράζει και στα λατινικά υπό τον τίτλο *Refutato*, με επιχειρήματα και μέθοδο που αναφέρονται κυρίως στη γλώσσα (δίνει παραδείγματα για τη συνέχεια της γλώσσας από την αρχαία Ελλάδα μέχρι τις μέρες του) – αλλά συγχρόνως διότυπα εθνογραφικά (*Η συσχέτιση των αρχαιοελληνικών εθίμων, όπως των ταφικών, με τα νεότερα, καθώς και η γλωσσική ενότητα αποδεικνύουν την πλάνη του Φαλμεράγιερ*). Ο Λευκίας θα προχωρήσει την αντιπαράθεση υποστηρίζοντας ότι οι θέσεις του Φαλμεράγιερ είναι αποτέλεσμα της

²¹ Το βιογραφικό του Λευκία όπως δημοσιοποιείται μέχρι και σήμερα στο αρχείο της ελληνικής ιατρικής, σημειώνει: «*Λάτρευε με πάθος την αρχαία ελληνική γραμματεία, στο ζωογόνο νόμα της οποίας αναβαπτιζόταν διαρκώς. Αναδείχθηκε αντάξιος των προγόνων του και συνέβαλε αποφασιστικά στα πρώτα βήματα της, αναγεννώμενης από τις στάχτες της, ιατρικής παιδείας του νεοσύστατου κράτους, με τη δράση του στο Πανεπιστήμιο και την ευρύτερη πνευματική του παρουσία*». Επιπλέον, «*Είχε την άποψη πως οι Έλληνες θα έπρεπε να διδάσκονται την αρχαία ελληνική γλώσσα μιας και μέσω αυτής θα διατηρηθεί η ιδιουσγκρασία του έθνους. Θεωρούσε πως η γλώσσα ακολουθεί την πολιτιστική πορεία ενός έθνους και φοβήθηκε πως με την παύση χρησιμοποίησης της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, το έθνος θα βρισκόταν σε παρακμή*». (στο Τασούλης, Α. (2009). «Αναστάσιος Λευκίας Γεωργιάδης (1773–1853): Πρώτος Καθηγητής και Κοσμήτορας της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών». *Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής* 26 (6)).

άγνοιας και του μίσους. Τα ιατρικά επιχειρήματα του Λευκία αντλούν κι αυτά από την επίκληση στην παράδοση, όπου κάνει εκτενή αναφορά σε θεραπευτικές μεθόδους των αρχαίων Ελλήνων που επιβιώνουν μέχρι τις μέρες του.

- Το πέρασμα από την παράδοση και ιστοριογραφία στα επιχειρήματα των γιατρών απέναντι στο Φαλμεράγιερ, σε επιχειρήματα περισσότερο «επιστημονικά», με αναφορά στις φυσικές επιστήμες, γίνεται από τον Πρύτανη *Κωσταντίνο Βουσάκη*²² καθηγητή συγκριτικής ανατομίας και φυσιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Θα απαντήσει στον Φαλμεράγιερ λέγοντας πως αγνοεί έναν από τους βασικούς νόμους της φύσης

«που διέπει όλο τον έμψυχο κόσμο, νόμο αμετάτρεπτο και απαράγραπτο αυτόν που εγχαράσσει τον τύπο της ιθαγένειας σε κάθε γένος και είδος σε έναν πεπερασμένο χρόνο της ιστορίας της ανθρωπότητας».

Ο Βουσάκης, συνεχίζοντας, θα εξειδικεύσει λέγοντας ότι ενώ πράγματι υφίστανται αλλοιώσεις στη φυλή μέσω της επιμειξίας όμως η φύση βάζει φραγμό ανυπέρβλητο που επιφέρει κάποια παλινδρόμηση η επανάκαμψη στον τύπο της ιθαγένειας των μελλοντικών γενιών αν εκλείψει ο επιμειξίας. Κατόπιν εξηγεί ότι κάτι τέτοιο συνέβη και στην περίπτωση των Ελλήνων που ενώ αναμείχθηκαν με ξένες φυλές το κλίμα και φυσικό περιβάλλον απέτρεψαν τη διαίωνιση της επιμειξίας.

- Ένα ακόμη παράδειγμα μας δίνεται από το επιστημονικό πεδίο της χημείας, που τότε υπάγονταν ως μάθημα στην ιατρική σχολή (να πούμε εδώ ότι στα πρώτα χρόνια του Πανεπιστημίου οι περισσότεροι κλάδοι των θετικών επιστημών λειτουργούσαν και εν μέρει δημιουργήθηκαν, ως βοηθητικοί κλάδοι - μαθήματα της ιατρικής – η φυσική, βιολογία, η φαρμακολογία, κ.ά.).²³ Το παράδειγμα σύμπραξης εθνικιστικών και φυλετικών ιδεών και αλληλοεξυπηρέτησής τους στο πεδίο της Χημείας το δίνει εμφανέστερα ο Δόσιος (καθηγητής οργανικής Χημείας στο Πανεπιστήμιο από το 1865). Ο Δόσιος που είχε μελετήσει τον Δαρβίνο και τις θεωρίες για την καταγωγή των ειδών, το 1873 εκφώνησε στον φιλολογικό σύλλογο Παρνασσό μία διάλεξη σχετικά με τον «περί υπάρξεως αγώνα» (struggle of life), που θεωρείται μία από τις πρώτες επιστημονικές ανακοινώσεις στον ελληνικό χώρο

²² Ο Βουσάκης διετέλεσε πρύτανης του Πανεπιστημίου το ακαδημαϊκό έτος 1870-1871, ενώ συμμετείχε ως αξιωματικός στην Πανεπιστημιακή φάλαγγα.

²³ Ηλίας Καρκάνης (2012), *Οι φυσικές επιστήμες και το Πανεπιστήμιο στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*. Διδακτορική Διατριβή, ΕΚΠΑ, <http://jupiter.chem.uoa.gr/thanost/komnhnos/Karkanis.pdf>

σχετικά με τον δαρβινισμό. Παραθέτοντας πρώτα τη θεωρία του Τόμας Μάλθους (δημογράφος και καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας που είχε συστήσει τον περιορισμό του πληθυσμού μέσω της μείωσης της αναπαραγωγής των φτωχότερων στρωμάτων προς όφελος της οικονομίας), ο Δόσιος εξέθεσε ακολούθως τα βασικά σημεία της θεωρίας του Δαρβίνου, για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι «ο περί της υπάρξεως αγών είναι νόμος φυσικός· η εκ τούτου πηγάζουσα φυσική εκλογή είναι αναντίρρητος».

Για τον Δόσιο αυτός ο νόμος μπορούσε να εφαρμοστεί στο σύνολο της ανθρωπότητας, όπου οι «ασθενέστερες» φυλές εξαφανίζονταν από τις «ισχυρότερες», με την ισχύ αυτή να έγκειται στη διανοητική ανάπτυξη καθεμιάς:

«Τα έθνη επομένως εκείνα, αι εθνικότητες, αι φυλαί, αίτινες τον περί των πάντων, τον περί της υπάρξεως αγώνα ειρηνικώς αγωνίζονται, πρέπει να επιδιώκωσι την πρόοδον εις πάντα τα αποτελούντα τον πολιτισμόν, την πρόοδον εν τη διανοητική αναπτύξει εν γένει, και την των βιοφελών μάλιστα γνώσεων διάδοσιν, την επίδοσιν εις τα παραγωγικά έργα, την γεωργίαν, την βιομηχανίαν, το εμπόριον κτλ. [...] Ο πολιτισμός δεν δύναται ή να εξαπλούται και να διαδίδηται, διότι είτε εν πολέμω, είτε εν ειρήνη κατά τους της φύσεως νόμους διεξάγεται ο περί της υπάρξεως αγών, πάντοτε υπερισχύει ο ανώτερος πολιτισμός». Λέανδρος Δόσιος, 1874, «Ο περί της υπάρξεως αγών» (Εκ του Αθηναϊκού Ημερολογίου του 1875).

Θα κλείσω την παρουσίαση λέγοντας ότι αυτό που έχει σημασία στην ελληνική επιστημονική περίπτωση το 19ο αιώνα είναι ότι το Πανεπιστήμιο ήταν το εφαλτήριο και υποδοχέας το ιδεών του εθνο-φυλετισμού και ότι οι πρώτοι Έλληνες επιστήμονες θα ασπαστούν και θα προσαρμόσουν τις φυλετικές θεωρίες στον κυρίαρχο εθνικιστικό λόγο. Όπως διατυπώνεται από την Έφη Αβδελά (2016), η θεωρητική αναζήτηση των Ελλήνων επιστημόνων στο πεδίο των φυλετικών θεωριών θα συνεχιστεί και το πρώτο μισό του 20ού αιώνα,

«σπουδαγμένοι οι περισσότεροι στη Γερμανία κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, μεταφέρουν τις απόψεις των δασκάλων τους προσαρμοσμένες στα ελληνικά δεδομένα και ανταγωνίζονται για την αναγνώριση των νέων ειδικοτήτων τους. Και παρά το γεγονός ότι οι θεωρίες αυτές δεν θα συνεχιστούν αργότερα και δεν θα βρουν θεσμική υποστήριξη στην Ελλάδα, οι ρατσιστικές ιδέες που προήλθαν από αυτές θα συνεχίσουν να διαδίδονται χωρίς ουσιαστική αμφισβήτηση» (<https://antikleidi.com/2018/01/27/filetik-es-theories/>).

Βιβλιογραφία

- Αβδελά, Έφη [επιμ.] (2017), «Η ανεξίτηλη διαφορά. Λόγοι για την φυλή στην Ελλάδα», στο *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα. Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης & Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης.
- Ζαρίφη, Μαρία (2014), «Φυλετισμός, εθνικισμός & εκπολιτισμός οι αντιδράσεις των Ελλήνων ιατρών στη θεωρία του Φάλμεράιερ και η πορεία προς τη Μεγάλη Ιδέα», ανακοίνωση στο συνέδριο «Προσλήψεις και χρήσεις των φυλετικών θεωριών στην Ελλάδα (19ος-20ός αιώνας)», 17-18 Ιανουαρίου 2014.
- Καρκάνης, Ηλίας (2012), *Οι φυσικές επιστήμες και το Πανεπιστήμιο στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*. Διδακτορική Διατριβή
- Μηλιός, Γιάννης (2000), *Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός από τον επεκτατισμό στην καπιταλιστική ανάπτυξη*, εκδόσεις Κριτική, 2000 (1η έκδοση Εξάντας, 1988)
- Ξιφαράς Χρ. Δημήτρης (1993), «Η “ακατάλυτη συνέχεια” του ελληνισμού», μέρος Α. περιοδικό *Θέσεις*, τεύχος 42, Ιανουάριος - Μάρτιος 1993
- «Το DNA ξαναγράφει την Ιστορία - Είστε με τον Φάλμεράιερ ή με τον Παπαρρηγόπουλο;» *Το Βήμα* 18/3/17 (πηγή <https://www.tovima.gr/2017/03/18/science/to-dna-ksanagrafei-tin-istoria/>)
- «Το DNA μίλησε: Καταρρίπτεται η θεωρία του Φάλμεράιερ, που ισχυριζόταν ότι οι σύγχρονοι Έλληνες δεν κατάγονται από τους αρχαίους», *Ποντίκι* 27/7/17 (<http://www.topontiki.gr/article/230773/dna-milise-katarriptetai-i-theoria-toy-falmeraier-poy-ishyritzotan-oti-oi-syghronoi>)
- Hobsbawm, E. J. (1990), *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Hobsbawm, E. J. (1991), *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge University Press.
- Χόφφ, Καρλ (1864) *Οι Σλάβοι εν Ελλάδι* (πηγή του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός http://www.lsparnas.gr/page_flip/box2_026/resources/PDF_File.pdf)

**Δ. Η Κατασκευή της συνέχειας του ελληνισμού στο 19ο αιώνα
(Η «Ζαμπελιοπαπαρρηγοπούλειος σχολή» θριαμβεύει...)**

Γιώργος Σώρος

1. Η ουσία του Ελληνισμού και η... Πρωσία!

Η αντίληψη της συνέχειας του ελληνικού έθνους το οποίο έχει ιστορία χιλιάδων χρόνων που ξεκινάει από τις πόλεις-κράτη της αρχαίας Ελλάδας και μέσα από το μέγα Αλέξανδρο, τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, το Βυζάντιο και τους Οθωμανούς φτάνει στη συγκρότηση του νέου ελληνικού κράτους το 1830 είναι κυρίαρχη μέχρι σήμερα στην ελληνική κοινωνία. Είναι μάλιστα κυρίαρχη σε τέτοιο βαθμό που καθίσταται αυτονόητη και όποιος τολμήσει να την αμφισβητήσει γίνεται ύποπτος για εθνική μειοδοσία. Πώς όμως διαμορφώθηκε ιστορικά αυτή η αντίληψη και κατάφερε να επικρατήσει στο φαντασιακό του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού;

Είναι εντυπωσιακό αλλά η πρώτη φορά που βλέπουμε συγκροτημένη τη θεωρία της συνέχειας του ελληνισμού είναι στα γραπτά ενός Πρώσου χεγκελιανού διανοούμενου, του Γιόχαν Γκούσταβ Ντρόιζεν (Johann Gustav Droysen), το 1833. Μέχρι τότε τόσο για τους Ευρωπαίους «φιλέλληνες» διανοούμενους όσο και για τους διανοούμενους του λεγόμενου νεοελληνικού διαφωτισμού η ελληνική ιστορία σταματάει στη μάχη της Χερώνειας το 338 π.χ. Οι Μακεδόνες, Θράκες, κλπ. δεν θεωρούνταν σε καμιά περίπτωση Έλληνες.

Οι Ευρωπαίοι αναφέρονταν στην αρχαία Ελλάδα (κυρίως στην Αθήνα του 4ου π.χ. αιώνα) ως νομιμοποιητικό μύθο της φιλελεύθερης δημοκρατίας που δε θα βασιζόταν πλέον στο κοινό αίμα των αριστοκρατών και την κληρονομική εξουσία των βασιλιάδων για να υποστηρίξουν την εγκαθίδρυση της αστικής φιλελεύθερης δημοκρατίας στην Ευρώπη. Οι Μακεδόνες, ανεξαρτήτως της γλώσσας που μιλούσαν ήταν κατακτητές των Ελλήνων, που αντιπροσώπευαν το παλιό μοντέλο εξουσίας που οι ανερχόμενες αστικές τάξεις της Ευρώπης πολεμούσαν. Η ίδια αντίληψη επικρατούσε όμως και μεταξύ των Ελλήνων διανοούμενων. Γράφει πχ. Ο Κοραΐς το 1803:

«η μάχη της Χερώνειας υπήρξε η αφετηρία της μακράς δουλείας των Ελλήνων, υπόδουλων διαδοχικά στους Μακεδόνες, τους Ρωμαίους και τους Οθωμανούς».

Μέσα σε αυτό το πνευματικό κλίμα ο 25χρονος Πρώσος Γιόχαν Γούσταβ Ντρόιζεν καταθέτει το 1833 το διδακτορικό του με θέμα: *Η Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου (Geschichte Alexanders des Grossen)*. Ο Ντρόιζεν γεννήθηκε στο Treptow της Πομερανίας. Ο πατέρας του, Γιόχαν Κριστόφ Ντρόιζεν (Johann Christoph Droysen), ήταν στρατιωτικός ιερέας και παρών στην πολιορκία της πόλης Kolberg, το 1806–1807. Ως παιδί, ο Ντρόιζεν έγινε μάρτυρας κάποιων στρατιωτικών επιχειρήσεων, στη διάρκεια του απελευθερωτικού πολέμου της Πρωσίας κατά του Ναπολέοντα. Από τότε, ο πατέρας του έγινε πάστορας στο Greifenhagen, στην συνοικία του Στσέτσιν, που ήταν κατεχόμενη από την Πρώτη Γαλλική Αυτοκρατορία, για το μεγαλύτερο μέρος του 1813. Αυτές οι νεανικές του εμπειρίες, τον οδήγησαν σε μια φανατική αγάπη για το Βασίλειο της Πρωσίας. Παρακολούθησε το γυμνάσιο του Στσέτσιν και φοίτησε στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου (σήμερα Humboldt-Universität - Πανεπιστήμιο Χούμπολτ). Το 1829 δίδαξε στο Graues Kloster, μία από τις παλαιότερες σχολές του Βερολίνου. Εκτός από την εργασία του εκεί, ο Ντρόιζεν έκανε διαλέξεις στο Πανεπιστήμιο Χούμπολτ από το 1833, χωρίς να κατέχει πανεπιστημιακή έδρα, ως *Privatdozent* (κάτι αντίστοιχο του σημερινού Λέκτορα), και από το 1835 ως καθηγητής χωρίς μισθό.²⁴

Θιασώτης της ενοποίησης των γερμανικών κρατιδίων σε γερμανική αυτοκρατορία υπό την ηγεσία της Πρωσίας υποστηρίζει κάτι καινοφανές για τα μέχρι τότε δεδομένα. Η Ελλάδα δεν τελείωσε το 338, π.χ., η μακεδονική αυτοκρατορία αποτελεί τη συνέχεια της. Ο Ντρόιζεν δανείζεται το διαλεκτικό σχήμα του Χέγκελ υποστηρίζοντας ότι υπάρχει μια ουσία που μεταφέρεται μετατρέπόμενη σε μια σύνθεση ανώτερης τάξης από την αρχαία ελληνική δημοκρατία στην αυτοκρατορία του Αλέξανδρου: ο ελληνισμός! Σε ιδιωτική επιστολή εκείνης της περιόδου έγραφε:

«Τάχθηκα υπέρ της ιστορικής προόδου και η μακεδονική μοναρχία συνιστούσε μια ανώτερη μορφή ελευθερίας σε σύγκριση με την αθηναϊκή δημοκρατία, η οποία την εποχή εκείνη είχε συρρικνωθεί σε μια σκιά, σε μια κενή φράση» (Μοσκόβου, 2008).

Στο διδακτορικό του τονίζει την παρακμή της κλασικής Ελλάδας όπου τα διάφορα κρατίδια αντιμάχονται συνεχώς το ένα το άλλο σε αντίθεση με τη

²⁴ Πηγή: https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%93%CE%B9%CF%8C%CF%87%CE%B1%CE%BD%CE%93%CE%BA%CE%BF%CF%8D%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%86_%CE%9D%CF%84%CF%81%CF%8C%CF%85%CE%B6%CE%B5%CE%BD

μεγαλειώδη αυτοκρατορία του Αλέξανδρου. Οπαδός της μεγάλης Πρωσίας και εχθρικός στα μικρά γερμανικά κρατίδια ο ίδιος, αντλεί από το παράδειγμα του μεγάλου Αλεξάνδρου την αποστολή της Πρωσίας να ενώσει τη Γερμανία σε μια ενιαία αυτοκρατορία. Όπως ακριβώς δηλαδή οι Ευρωπαίοι διανοούμενοι αναφέρονται στο χρυσό αιώνα του Περικλή για να υποστηρίξουν την υπεροχή των νέων αστικών καθεστώτων που αναδύονται απέναντι στους προηγούμενους τύπους κυριαρχίας, έτσι και ο Γιόχαν Γούσταβ Ντρώιζεν χρησιμοποιεί τη μακεδονική αυτοκρατορία και κατασκευάζει μια ουσία που ονομάζει *ελληνισμό* για να υποστηρίξει τη γερμανική ενοποίηση και επέκταση. Βρισκόμαστε στα 1833 μ.Χ. μια εποχή που το νεοσύστατο ελληνικό κράτος αναζητά το δικό του νομιμοποιητικό μύθο που θα του προσδώσει εθνική συνοχή (*back to the boot roots*, 2010, σ. 19-30)

2. Το υπόδουλο έθνος

Στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος η αντίληψη που επικρατεί μεταξύ των διανοουμένων του είναι παρόμοια με αυτή των Ευρωπαίων διαφωτιστών. Το νέο ελληνικό κράτος βασίζεται στο μύθο του στην αρχαία Ελλάδα αλλά από τότε μέχρι σήμερα υπάρχει ένα κενό κατά τη διάρκεια του οποίου το ελληνικό έθνος θεωρείται υπόδουλο σε διαφορετικούς κατακτητές. Επειδή η αρχαία Ελλάδα χρησιμοποιείται για τη νομιμοποίηση των νεοσύστατων αστικών δημοκρατιών, η Ρώμη, η Μακεδονική αυτοκρατορία και το Βυζάντιο απορρίπτονται ως κατώτερες μορφές εξουσιαστικής οργάνωσης. Η εκδοχή της υπόδουλης για χιλιετίες Ελλάδας είναι κυρίαρχη τόσο στα γραπτά των φιλελευθέρων Ευρωπαίων διανοουμένων όσο και στα κείμενα του λεγόμενου νεοελληνικού διαφωτισμού. Τα Βυζαντινά χρόνια επιπλέον ως περίοδος κυριαρχίας της θρησκείας απορρίπτονται ως ένα διάστημα θεοκρατικής οπισθοδρόμησης.

Σύμφωνα με το Φίλιππο Ηλιού (όπως αναφέρεται στο Ξιφαράς α, 1993) Μπορούμε να συνοψίσουμε τις βασικές θέσεις του νεοελληνικού διαφωτισμού σε τέσσερα σημεία: Άρνηση της παραδοσιακής (εκκλησιαστικής) παιδείας και ιδεολογίας, αναπροσανατολισμός της ελληνικής παιδείας στην αρχαία ελληνική παράδοση και κυρίως αποκληρικοποίησή της, Εθνική απελευθέρωση, και (τουλάχιστον για το πιο ριζοσπαστικό τμήμα τους) Κοινωνική κριτική και κοινωνική απελευθέρωση. Βέβαια είναι ένα ερώτημα το πόσο επιδραστικές ήταν οι απόψεις των Ελλήνων διαφωτιστών στον εν πολλοίς αναλφάβητο πληθυσμό του ελλαδικού χώρου.

Φαίνεται πάντως μια στροφή της ελλαδικής διανόησης στη μελέτη της ιστορίας ως εργαλείο για τη συγκρότηση εθνικής ταυτότητας.

Η αντίληψη του επί 20 αιώνες υπόδουλου έθνους παραμένει κυρίαρχη τόσο στους διάφορους διαφωτιστές (μετριοπαθείς και ριζοσπάστες) όσο και στους αξιωματούχους του νέου κράτους. Μπορούμε να τη συναντήσουμε στα γραπτά του Κοραή, την *Ελληνική Νομαρχία* αλλά και στο λόγο του προέδρου της Αρχαιολογικής Εταιρείας το 1841²⁵.

Την κυρίαρχη ιδεολογία σύμφωνα με την οποία οι νεοέλληνες αποτελούν απευθείας απογόνους των αρχαίων Ελλήνων ενισχύει και το εξουσιαστικό καθεστώς γύρω από τον Όθωνα ώστε να μπορέσει να νομιμοποιήσει την παρουσία του στην επικράτεια του ελλαδικού χώρου. Με την υποστήριξη του κράτους ιδρύεται η Αρχαιολογική Υπηρεσία, η Αρχαιολογική Εταιρεία και η *Αρχαιολογική Εφημερίς* και συντάσσονται διάφορα βασιλικά διατάγματα που αφορούν τη διάσωση των αρχαιοτήτων, τις ανασκαφές, την άνθηση του νεοκλασικού αρχιτεκτονικού στυλ, ενώ η πρωτεύουσα μεταφέρεται από το Ναύπλιο στην Αθήνα. Οι θρησκευτικές δοξασίες που αντιμετωπίζουν θετικά την περίοδο του Βυζαντίου (μαρμαρωμένος βασιλιάς, κόκκινη μηλιά, κλπ.) μπορεί να συντηρούνται σε επίπεδο λαϊκών προλήψεων με την ανοχή του βαυαρικού κράτους αλλά η ντόπια διανόηση είναι ξεκάθαρα αντί-βυζαντινή και αντικληρικαλιστική.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει σε αυτό το σημείο να σημειώσουμε τις απόψεις ενάντια στο Βυζάντιο του μετέπειτα θεμελιωτή της συνέχειας του ελληνικού έθνους Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου. Στα νεανικά του γραπτά τη δεκαετία του 1840 ο Παπαρρηγόπουλος ακολουθεί το ρεύμα των λόγιων της εποχής του επικρίνοντας τη βυζαντινή περίοδο, υμνώντας τον Άγγλο αντι-βυζαντινό διανοητή Gibbon και ερχόμενος σε αντιπαράθεση με τον υποστηρικτή της βυζαντινής ιστορίας ως κομμάτι της ελληνικής Γεώργιο Παππαδόπουλο. Πρόκειται για το ίδιο άνθρωπο που μέσα από την *Ιστορία του ελληνικού έθνους* θα θεμελιώσει την ιδεολογία της συνέχειας του ελληνισμού στο φαντασιακό των κατοίκων του ελλαδικού κοινωνικού σχηματισμού.

²⁵ Το 1841 ο πρόεδρος της Αρχαιολογικής Εταιρείας Ιακωβάκης Ρίζος Νερουλός, αναφέρει για το Βυζάντιο: «Η βυζαντινή ιστορία είναι αλληλένδετος σχεδόν, με μακρότατη σειρά πράξεων μωρών, και αισχρών βιαιοτήτων του εις το Βυζάντιον μετεμφυτευθέντος Ρωμαϊκού κράτους. Είναι σπηλογραφία επονείδιστος της εσχάτης αθλιότητος και εξουθενώσεως των Ελλήνων». Και για τους αρχαίους Μακεδόνες υποστηρίζει: «ο Φίλιππος έπραξεν άλλο της νίκης εκείνης ολεθριώτερον, εγέννησε τον Αλέξανδρον» (Κ.θ. Δημαράς 1989, σ. 394-395 και Κ.θ. Δημαράς 1986, σσ. 70-71 όπως αναφέρεται στο Ξιφαράς α, 1993).

3. Η ανάδυση της μεγάλης ιδέας

Η ελληνική αστική τάξη έχοντας την οικονομική κυριαρχία στον τομέα της εμπορικής ναυτιλίας και όχι μόνο, σε εδάφη πολύ πέρα από το μικρό έδαφος του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, έχει συμφέρον να υποστηρίξει την εδαφική επέκταση του κράτους αυτού. Βέβαια ένα τμήμα αυτής της αστικής τάξης αδιαφορεί εντελώς για την τύχη της Ελλάδας ωστόσο ένα σημαντικό μέρος της υποστηρίζει τον ελληνικό επεκτατισμό. Η ιδεολογία του νεοελληνικού διαφωτισμού άλλωστε ακόμα κι αν απέκλειε την περίοδο του Βυζαντίου έδινε στο ελληνικό κράτος το χαρακτήρα αυτοκρατορίας κάτι που αντανακλάται τόσο στα γραπτά του Ρήγα Βελεστινλή όσο και σε πιο μετριοπαθείς τάσεις, όπως αυτές των Φαναριωτών που ευελπιστούσαν στην ομαλή μετάβαση από μια οθωμανική αυτοκρατορία σε μια ελληνική (*back to the boot roots*, 2010 σ. 42-43)

Ως την πρώτη σημαντική εμφάνιση της μεγάλης ιδέας μπορούμε να θεωρήσουμε την περίφημη ομιλία του Ιωάννη Κωλέττη στην εθνοσυνέλευση του 1844 για το ζήτημα αυτοχθόνων-ετεροχθόνων. Ο Κωλέττης υποστηρίζει ένα μεγάλο και εθνικά ενιαίο ελληνικό κράτος που δε θα μπορούσε να επιτευχθεί με την εμμονή στη διάκριση μεταξύ αυτοχθόνων και ετεροχθόνων μια και έτσι θα υπονομευόταν η βασική αρχή της ενότητας. Τονίζει την έλλειψη ενότητας ως βασική αδυναμία του αρχαίου κόσμου και δίνει έμφαση στον ευρύτερο πνευματικό ρόλο που πρέπει να παίζει η Ελλάδα στην Ανατολή (Ξιφαράς β, 1993).

Παρόλα αυτά ακόμα και σε αυτήν την ομιλία το ιστορικό κενό των βυζαντινών χρόνων παραμένει. Συγκεκριμένα αναφέρει: «Η πτώση της Ελλάδας φώτισε τη Δύση, η αναγέννηση της θα φωτίσει την Ανατολή». Η πτώση είναι η κατάκτηση από τους Ρωμαίους και η αναγέννηση, η ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους. Αυτό το σχήμα είναι κυρίαρχο με τις ιδέες των διαφωτιστών της εποχής. Ο Κωλέττης ωστόσο λίγα χρόνια πριν από αυτήν την ομιλία, το 1835, ως πρέσβης του ελληνικού κράτους στο Παρίσι επέμενε να μην οριστεί η Αθήνα ή οποιαδήποτε άλλη πόλη ως πρωτεύουσα εν όψει της κατάκτησης της Κωνσταντινούπολης! Στη δημόσια τοποθέτηση του 1844 όμως δεν τοποθετεί τη Βυζαντινή αυτοκρατορία στην αφήγησή του πράγμα που δείχνει ότι ακόμα ηγεμόνευαν οι ιδέες του διαφωτισμού (*back to the boot roots*, 2010 σ. 66-73)

Την ίδια περίοδο ωστόσο έχει αρχίσει να καλλιεργείται στην ελληνική κοινωνία από τα κάτω ένα κλίμα αναβίωσης των κάθε είδους μεταφυσικών, θρησκευτικών ιδεών το οποίο, μετά το 1850 και τη λύση του ζητήματος με το αυτοκέφαλο της εκκλησίας, το ελληνικό κράτος επιχειρεί να αφομοιώσει. Έτσι το 1854 υπουργική εγκύκλιος ορίζει να γίνεται στα σχολεία, τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα, ανάγνωση ακολουθιών «και αυτής ακόμη της αφρόνως χλευαζομένης παρά των δοκησισόφων Οκταήχου». Το 1856 το υπουργείο Παιδείας εκδίδει ειδική εγκύκλιο με θέμα τη θρησκευτική ανατροφή των μαθητών ενώ το 1857 ο κανονισμός των Γυμνασίων και των Ελληνικών σχολείων επιβάλλει στους μαθητές την υποχρέωση να εκκλησιάζονται τις Κυριακές και τις γιορτές. (Ξιφαράς β, 1993)

Μέσα σε αυτό το κοινωνικό-ιστορικό περιβάλλον είναι ώριμες οι συνθήκες για να διαδοθεί και να κυριαρχήσει στον ελλαδικό χώρο η θεωρία της αδιάλειπτης ιστορικής συνέχειας του ελληνικού έθνους, αποκαθιστώντας την περίοδο της βυζαντινής αυτοκρατορίας ως κομμάτι της ελληνικής ιστορίας.

4. Η «Ζαμπελιοπαπαρρηγοπούλειος σχολή» θριαμβεύει!

Το 1852 ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος εκδίδει μια συλλογή δημοτικών τραγουδιών που αποτελείται από 150 σελίδες και συνοδεύεται από αναλυτικά Προλεγόμενα, αποτελούμενα από 600 σελίδες. Εκεί χωρίζει την ελληνική ιστορία σε τρεις περιόδους αντί για δύο που ήταν μέχρι τότε το κυρίαρχο ιστορικό παράδειγμα. Αναφερόμενος στη δεύτερη περίοδο γράφει χαρακτηριστικά:

«Η δευτέρα και μέση περίοδος υπερεχόντως των άλλων εμπεριέχει το νήμα της ενότητας και ολομελείας, τον κρύφιον λόγον τον συνδυάζοντα την αρχαίαν μετά της ενεστώσης κοινωνίας».

Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο Ζαμπέλιος είναι ότι

«ο Μεσαίων είναι ο μέσος ουσιωδέστατος κρίκος ο συναρμολογών λογικώς και φιλοσοφικώς τα προηγούμενα μετά των επομένων».

Με βάση τα παραπάνω εισάγει τον όρο «ελληνοχριστιανικός πολιτισμός».

Ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος επηρεασμένος προφανώς και από τη μεγάλη ιδέα και τις πολιτικές ανάγκες της εποχής εγκαταλείπει την κριτική στο Βυζάντιο που ασκούσε στα νεανικά γραπτά του και υποστηρίζει και αυτός την ιστορία των τριών σταδίων. Από το 1860-1875 γράφει την *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* η οποία θεμελιώνει τη συνέχεια του ελληνικού έθνους, αποκαθιστά τη βυζαντινή αυτοκρατορία ως τμήμα της ελληνικής ιστορίας και αποτελεί την κυρίαρχη αφήγηση των Ελλήνων για την ιστορία τους μέχρι και τις μέρες μας. Το βιβλίο του είχε μεγάλη απήχηση στο νεοελληνικό αναγνωστικό κοινό γεγονός που οδήγησε σε πολλές ανατυπώσεις, αλλά έτυχε και μεγάλης κρατικής υποστήριξης. Οι δήμοι και οι νομαρχίες καλούνται να αγοράσουν αντίτυπα του βιβλίου, κονδύλια από τον κρατικό προϋπολογισμό πηγαίνουν για την οικονομική του ενίσχυση, σύλλογοι Ελλήνων της διασποράς συνδράμουν οικονομικά, κλπ. (Ξιφαράς β, 1993)

Η νέα ερμηνεία της ιστορίας που εισηγείται ο Παπαρρηγόπουλος πηγαίνει κόντρα στη μέχρι τότε κυρίαρχη αφήγηση του νεοελληνικού διαφωτισμού για αυτό και συναντά αντιδράσεις από τους εναπομείναντες υποστηρικτές του. Ο Στέφανος Κουμανούδης, λίγους μήνες μετά την έκδοση της μονότομης *Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους*, το 1853, στράφηκε εναντίον όσων εξέφρασαν απόψεις για την σημασία του Βυζαντίου, αναφερόμενος ιδιαίτερα στον Παπαρρηγόπουλο και τον Ζαμπέλιο. Χρησιμοποιούσε μάλιστα απαξιωτικά τον όρο «Ζαμπελιοπαπαρρηγοπούλειος σχολή» για να χαρακτηρίσει το νέο σχήμα περί της ιστορικής συνέχειας του ελλητισμού (Δημαράς, Κ.Θ., 1994, σ. 366). Δεδομένου όμως ότι εκφράζει τα υλικά συμφέροντα του ελληνικού κράτους για επέκταση, η σχολή αυτή θα επικρατήσει έναντι κάθε άλλης ανάγνωσης της ελληνικής ιστορίας.

Αν ο Ντρόιζεν κατάφερε να βρει την ουσία του ελλητισμού μετουσιωμένη σε μια σύνθεση ανώτερης τάξης στη μακεδονική αυτοκρατορία, ο Παπαρρηγόπουλος το επανέλαβε και με τη βυζαντινή εφευρίσκοντας τη συνέχεια της ουσίας του ελλητισμού στη γλώσσα των ευαγγελίων. Η συντριβή της ιμπεριαλιστικής εκστρατείας του ελληνικού κράτους στη Μικρά Ασία μπορεί να οδήγησε ένα τμήμα των Ελλήνων διανοουμένων στην αναζήτηση νέων μεγάλων ή μικρότερων ιδεών αλλά η ιστορική ερμηνευτική της «Ζαμπελιοπαπαρρηγοπούλειου σχολής» παραμένει η μόνη «εθνικώς ορθή» αφήγηση της ιστορίας του ελληνικού έθνους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

(2010). *Back to the (boot) roots, επιλεγμένα θέματα απ' τον ιμπεριαλιστικό 19ο αιώνα του ελληνικού κράτους*, anti-imp2, Αθήνα, Αντισχολείο.

“Γιόχαν Γκούσταφ Ντρούζεν”, λήμμα στη wikipedia, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%93%CE%B9%CF%8C%CF%87%CE%B1%CE%BD_%CE%93%CE%BA%CE%BF%CF%8D%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%86_%CE%9D%CF%84%CF%81%CF%8C%CF%85%CE%B6%CE%B5%CE%BD (τελευταία πρόσβαση: 09/12/18)

Δημαράς Κ. Θ., (1994). «Η ιδεολογική υποδομή του νεοελληνικού κράτους», *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Ερμής, Αθήνα

Μοσκόβου, Σ., (2008). “Ο άνθρωπος που ανακάλυψε τον Αλέξανδρο”, εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ, <https://www.tovima.gr/2008/11/25/books-ideas/o-anthrwpou-poy-anakalypse-ton-aleksandro/> (τελευταία πρόσβαση: 09/12/18)

Ξιφάρας Δ., (1993 α). «Η “ακατάλυτη συνέχεια” του ελληνισμού: Ορισμένες επίκαιρες σκέψεις περί “εθνικής ιστορίας”», Μέρος Α, Θέσεις Τεύχος 42, http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=403&Itemid=29 (τελευταία πρόσβαση: 09/12/18)

Ξιφάρας Δ., (1993 β). «Η “ακατάλυτη συνέχεια” του ελληνισμού: Ορισμένες επίκαιρες σκέψεις περί “εθνικής ιστορίας”», Μέρος Β΄, Θέσεις Τεύχος 43, http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=417 (τελευταία πρόσβαση: 09/12/18).

Ε. Απόψεις για τη «συνέχεια του ελληνισμού» στη νεότερη αριστερή ιστοριογραφία

Βασίλης Καραμαλέγκος

Το μέρος που θα σας παρουσιάσω αφορά σε μία συγκεκριμένη μαρξίζουσα ιστοριογραφική παράδοση που αναδύθηκε στα μεταπολεμικά χρόνια με κύριο εκφραστή της τον ιστορικό Νικόλαο Σβορώνο. Ως εκ τούτου σωστότερο και αληθέστερο θα ήταν αυτό το κομμάτι της παρουσίασης να βρίσκεται κάτω από τον τίτλο: «το ζήτημα της συνέχειας του ελληνισμού στο έργο του Ν. Σβορώνου».

Στο έργο του Ν. Σβορώνου διαπιστώνουμε ότι υιοθετείται το επιχείρημα περί εθνικής συνέχειας σε έκταση ανάλογη ακόμη και με αυτή που υπάρχει στα έργα των Κ. Παπαρηγόπουλου και Σ. Ζαμπέλιου. Ωστόσο στο έργο του Ν. Σβορώνου αυτή η «συνέχεια» εισάγεται με ένα καινοφανές θεωρητικό σχήμα. Το οποίο συγκροτείται πάνω σε δύο βασικές προκείμενες αφενός τον ορισμό του έθνους και αφετέρου ως προς την ελληνική περίπτωση το πώς διατρέχεται το ελληνικό έθνος από μία συνέχεια που συνδέει τους πληθυσμούς που κατοικούσαν στον ελλαδικό χώρο την εποχή του Ηροδότου με την σύγχρονη Ελλάδα.

«[...]μια διαμορφωμένη σταθερή κοινότητα ανθρώπων με συνείδηση ότι αποτελεί ένα ενιαίο και αλληλέγγυο σύνολο με δική του πολιτισμική φυσιογνωμία και ψυχосύνθεση, με κοινά υλικά και πνευματικά συμφέροντα και με σταθερά εκφρασμένη βούληση ή τάση πολιτισμικής ή πολιτικής αυτονομίας, που μπορεί να φτάσει ως την απαίτηση κρατικής ανεξαρτησίας.[...]» (*Το ελληνικό έθνος: γένεση και διαμόρφωση του ελληνισμού*: 22).

Αυτός είναι ο ορισμός που δίνει ο Ν. Σβορώνος για το «έθνος» τον οποίο και πρέπει να συγκρατήσουμε διότι εγκυμονεί αφενός το επιχείρημά του αναφορικά με τη «συνέχεια» και αφετέρου εγγράφονται σε αυτόν εκείνες οι πολιτικές και θεωρητικές προκείμενες που καθιστούν κατανοητό το πώς καταλήγει σε ένα τέτοιο επιχείρημα, καθώς επίσης προδιαγράφει τη μορφή που αυτή η «συνέχεια» λαμβάνει στο έργο του.

«[...] Η προσπάθειά μας λοιπόν στη γενική τούτη θεώρηση θα είναι να καθορίσουμε με συντομία τα κύρια χαρακτηριστικά των διαφόρων σχηματισμών από τους οποίους πέρασε το ανθρώπινο σύνολο που ονομάζουμε Ελληνισμό έως ότου φτάσει στην

καθαρότητα μιας εθνικής συνείδησης, τον ρόλο των διαφόρων παραγόντων στη διαμόρφωση ενός ελληνικού έθνους και τα στοιχεία που απαρτίζουν την ιδιαίτερη φυσιογνωμία του Νεότερου Ελληνισμού ως σχηματισμένου έθνους.[...]» (*Το ελληνικό έθνος: γένεση και διαμόρφωση του ελληνισμού: 23*)

Παραπάνω λοιπόν ήδη σκιαγραφείται αυτό το οποίο αποκαλώ καινοφανές θεωρητικό σχήμα. Εισάγεται η διάκριση μεταξύ «ορισμένου ανθρωπίνου συνόλου» αφενός (το οποίο συνέχεται από πολιτιστικά χαρακτηριστικά τα οποία πουθενά δεν προσδιορίζονται) και αφετέρου του «συντελεσμένου έθνους» (συνειδητότητα) ή «σχηματισμένου έθνους». Στην περίπτωση του ελληνικού έθνους αυτοί οι όροι μεταφράζονται σε «ελληνισμό» από την μια και «ελληνικό έθνος» από την άλλη.

Σε επαφή λοιπόν με την παραπάνω θεώρηση και επιχειρηματολογία θα έρθουμε κυρίως μέσα από δύο έργα του Ν. Σβορώνου: 1) *Το ελληνικό έθνος: γένεση και διαμόρφωση του ελληνισμού* από το οποίο προέρχονται τα παραπάνω απόσπασματα και το οποίο θα δούμε και πιο αναλυτικά και 2) την *Επισκόπηση της ελληνικής ιστορίας*. Στο πλαίσιο αυτής της κριτικής παρουσίασης θα χρησιμοποιήσουμε και το κριτικό έως πολεμικό πρίσμα του Άκη Γαβριηλίδη στο έργο του Ν. Σβορώνου όπως αυτό αποκρυσταλλώνεται μέσα από κείμενό του στο 91 τχ των *Θέσεων* με τίτλο: «Ο διαφοριστικός ρατσισμός του Ν. Σβορώνου», γραμμένο με αφορμή συνέντευξη του τελευταίου.

Κατά αρχάς πρέπει να σημειώσουμε ότι η θεωρητική προσπάθεια που σκιαγραφείται παραπάνω και θα παρουσιάσουμε αναλυτικότερα στη συνέχεια εντάσσεται σε δύο τουλάχιστον μεγάλα θεωρητικά ρεύματα τα οποία διαπλέκονται μεταξύ τους και είναι ανεπτυγμένα ιδιαίτερος στους κλάδους της Ιστορίας και της Ιστορικής Κοινωνιολογίας: αυτά είναι η νοηματοδότηση της ανθρώπινης ιστορίας ως διαδικασίας και ο εκσυγχρονισμός ως θεωρητικό ρεύμα.

Με βάση το παραπάνω απόσπασμα εικάζω ότι ήδη μπορεί να έχουν αναδυθεί εύλογα ερωτήματα, που αναπτύχθηκαν και σε μένα καθώς διάβαζα το πρώτο από τα δύο βιβλία του Ν. Σβορώνου που ανέφερα. Τέτοιου τύπου ερωτήματα είναι πώς στοιχειοθετείται η συγκρότηση ενός τέτοιου ανθρωπίνου συνόλου, το οποίο μάλιστα συγκροτείται από έθνος καθ' εαυτόν σε έθνος δι' αυτόν; Μία τέτοια απάντηση στο έργο του Ν. Σβορώνου δεν βρίσκουμε. Σε ό,τι αφορά τον «αρχαίο ελληνισμό» τον οποίο περιγράφει ως πολυπολικό τουλάχιστον μέχρι την ηγεμόνευσή του από τους Μακεδόνες, αυτός συνδέεται με πολιτιστικές συγγένειες (που όπως είπαμε πουθενά

δεν ορίζονται ως προς την μορφή και το περιεχόμενό τους) και στις γλωσσικές συγγένειες. Αν και προτρέχω, το γλωσσικό στοιχείο είναι το βασικό επιχείρημα του Ν. Σβορώνου περί συνέχειας όπως φαίνεται και από το κάτωθι απόσπασμα και πάλι από το κείμενό του: *Το ελληνικό έθνος: γένεση και διαμόρφωση του ελλητισμού*:

«Βάση αντικειμενικά αληθινή, στοιχείο συνεκτικό ενός λαού άμεσα αισθητό, τουλάχιστον στο πιο εξωτερικό του στοιχείο, τη γλώσσα, όχι μόνο σε μια περιορισμένη πνευματική αριστοκρατία, αλλά και στα ευρύτερα λαϊκά στρώματα. Πράγματι, με την παραδοχή της αττικής διαλέκτου, που είχε ήδη αρχίσει να κυριαρχεί σε ένα μεγάλο τμήμα του κλασικού ελλητισμού ως επίσημη γλώσσα του κράτους, και μαζί με αυτήν του ελληνικού πολιτισμού, και όχι λόγω της αμφισβητούμενης από τους ίδιους τους Έλληνες ελληνικής τους καταγωγής, οι Μακεδόνες καταφέρνουν να γίνουν δεκτοί στην πανελλήνια κοινότητα».

Πέραν του ότι, όπως ήδη αναφέραμε, στο συγκεκριμένο απόσπασμα φαίνεται η κεντρικότητα που έχει το ζήτημα της γλώσσας για το δικό του επιχείρημα περί συνέχειας, διαφαίνεται και μία υποβόσκουσα πεποιθήση συνέχειας ήδη από την φάση που οι πληθυσμοί του ελλαδικού χώρου ήταν απλώς «ελλητισμός» και όχι «έθνος», όπως ο ίδιος προσδιορίζει και διακρίνει αυτά τα δύο στάδια. Αυτό λοιπόν που απλώς «υποβόσκει» στο σημείο αυτό παρακάτω δηλώνεται περίτρανα και χωρίς επιφυλάξεις:

«Δεν χρειάζεται καν βαθύτερη μελέτη της ελληνικής ιστορίας για να διαπιστωθεί ότι ο Ελλητισμός από την πρώτη του ιστορική εμφάνιση και σε όλη την ιστορία του αποτέλεσε πάντα αυτοτελή κοινότητα και ξεχώριζε με σαφήνεια τον εαυτό του από τα σύνολα που τον περιέβαλλαν, ακόμα και σε στιγμές που μαζί με άλλους λαούς ανήκε ως κυρίαρχο ή ως υποτεταγμένο στοιχείο σε πλατύτερες πολιτικές ή πολιτιστικές ενότητες: μέσα στον ελλητιστικό κόσμο, ή στη Ρωμαϊκή, στη Βυζαντινή ή την Οθωμανική αυτοκρατορία» (*Το ελληνικό έθνος: γένεση και διαμόρφωση του ελλητισμού*: 25).

Τα σύνολα που περιέβαλλαν τον «ελλητισμό» που από πάντα ήταν «αυτοτελής» και «ξεχωριστός» στα έργα του Ν. Σβορώνου τα βρίσκουμε όπως επισημαίνει και ο Α. Γαβριηλίδης ως : ξένα, ημιβάρβαρα, βάρβαρα, εξελλητισμένα ή μη. Έτσι κάπως έχουμε την ανάπτυξη ενός διπολικού εθνικιστικού και συνάμα

ρατσιστικού σχήματος όπου στον έναν πόλο βρίσκονται οι μη-Έλληνες και στον άλλο οι Έλληνες. Σε αυτό το σημείο μικρή σημασία έχει αν νοούνται οι Έλληνες φυλετικά, ή ιστορικά, ή πολιτιστικά όπως ακριβώς επισημαίνει και Α. Γαβριηλίδης, καθώς το πηλίκιο παραμένει το ίδιο ρατσιστικό.

Από το συγκεκριμένο έργο του Ν. Σβορώνου που μέχρι εδώ έχουμε δει δεν λείπουν ακόμα και σαφείς αναφορές σε φυλετική συγγένεια, βεβαίως δεν μπορώ να ισχυριστώ ότι αναμετράται σε κάποιο σημείο του γενικότερου έργου του με το ζήτημα της φυλετικής συνέχειας καθαυτό, τουλάχιστον στο εύρος που έχω ως εδώ μελετήσει το έργο του. Παρά ταύτα, αναφορές σε επιχειρήματα όπως: το «όμαιμον» του Ηροδότου, το «πανελλήνιον» του Ισοκράτη κλπ. δεν λείπουν και η χρήση τους προς επίρρωση του επιχειρήματος περί εθνικής συνέχειας δεν μπορούν παρά να μας φέρνουν συνειρμικά στο μυαλό σημερινούς θεωρητικούς και πολιτικούς της Ακροδεξιάς που επιστρατεύουν ακριβώς την ίδια επιχειρηματολογία για να αποδείξουν ακριβώς τον ίδιο ισχυρισμό. Ακόμη και αν η μέθοδος και η προσέγγιση διαφέρει σημαντικά, καθώς στο έργο του Ν. Σβορώνου δεν λείπουν προφανώς αναφορές σε ιστορικές διαδικασίες που κινητοποιούνται από ιστορικά διαμορφωμένους μηχανισμούς, κοινωνικές και οικονομικές αντιθέσεις κλπ., που είναι περιττό να πούμε ότι σε έργα και παρεμβάσεις των εθνικιστών πολιτικών, ιστορικών και θεωρητικών που αναφέραμε παραπάνω παραλείπονται απολύτως.

«Ιδιαίτερο ρόλο έπαιξε εδώ η διάδοση του Χριστιανισμού, ο οποίος χρησιμοποίησε ως επίσημο όργανο την ελληνική κοινή και, ύστερα από την κατάπαυση των διωγμών, γίνεται γρήγορα η επικρατέστερη θρησκεία στο μεγαλύτερο τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Έτσι ήδη από τον 4ο αιώνα, όπου με την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης μεταφέρεται και τυπικά το κέντρο βάρους της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στην Ανατολή και όπου τοποθετείται συμβατικά η εμφάνιση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, το ελληνικό στοιχείο, σε αντίθεση με τα διάφορα βάρβαρα ή ημιβάρβαρα φύλα που περιλαμβάνει η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, έχει απορροφήσει σε τέτοιο βαθμό τα διάφορα ιθαγενή στοιχεία και παρουσιάζει τέτοια συνοχή, ώστε ν' αποτελέσει ευθύς εξ αρχής το κύριο στοιχείο, πάνω στο οποίο θα στηριχθεί ο νέος στην ουσία του κρατικός σχηματισμός και το οποίο θα του δώσει τη σφραγίδα του» (*Το ελληνικό έθνος: γένεση και διαμόρφωση του ελληνισμού*: 32).

Αυτό το απόσπασμα το παραθέτω κυρίως για δύο λόγους αφενός γιατί είναι το πρώτο σημείο εντός του: *Το ελληνικό έθνος: γένεση και διαμόρφωση του ελληνισμού* όπου

αναφέρεται στον ρόλο του Χριστιανισμού και αφετέρου διότι είναι ένα απόσπασμα στο οποίο διαφαίνεται η σημασία που δίνει στο χώρο, ο οποίος είναι άρρητα εθνικά φορτισμένος ανέκαθεν και συμπυκνώνεται όλη αυτή η εθνικιστική ορολογία.

Στο έργο του πρέπει να πούμε επίσης, ότι κυριαρχεί μία τάση η οποία θα μπορούσαμε να πούμε ότι παίρνει τη θέση του νοήματος της ιστορίας που αναφέραμε παραπάνω: πρόκειται για την τάση εξελληνισμού και ενσωμάτωσης των βαρβάρων κλπ. Αυτή η τάση μέσα στον ρου της ιστορίας και ιστορικής συνέχειας κατά Σβορώνο άλλοτε κάμπτεται και άλλοτε βρίσκεται σε άνοδο, συγκεκριμένα κατά τη βυζαντινή περίοδο και μέχρι την άνοδο των Κομνηνών βρίσκεται σε αποδρομή ενώ από κει και πέρα και μέχρι την «Οθωμανική κυριαρχία» σε έξαρση, κατά δε την περίοδο της Φράγκικης Κυριαρχίας και της ανάδυσης διαφόρων κέντρων του ελληνισμού η έξαρση αυτή τονώνεται έτι περαιτέρω. Η φάση της αποδρομής εξηγείται εντός του κειμένου στο οποίο ίσα με δω αναφερόμαστε με τρόπο που αντιφάσκει στο ανωτέρω απόσπασμα, καθώς αυτή την ενοποιητική για τον ελληνισμό ιδιότητα που αποδίδει στον Χριστιανισμό αμέσως ύστερα την αίρει για να ισχυριστεί ότι ο Χριστιανισμός είναι ένας παράγοντας που έπαιξε ρόλο στον να ταυτιστεί εντός της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας ο «Έλληνας» με τον «Ειδωολάτρη».

Τέλος ο Ν. Σβορώνος στο: *Το ελληνικό έθνος: γένεση και διαμόρφωση του ελληνισμού* περιγράφει μία διπλή κίνηση αυτής της πορείας που διανύει ο «ελληνισμός» από «πολυπολικός» αλλά «αυτοτελής» πληθυσμός προς την ολοκλήρωσή του σε «συντελεσμένο έθνος» με «συνείδηση», η οποία εντός της Αυτοκρατορίας είναι αποκλίνουσα από τον Ιουστινιανό μέχρι την ανάδυση της δυναστείας των Κομνηνών και έχει να κάνει με τις διαφορετικές τροχιές που ακολουθεί η διαδικασία συγκρότησης πολιτιστικής ταυτότητας για τους λόγιους και τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα από την μια και για τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα από την άλλη. Αυτή η διπλή κίνηση μετά την άνοδο των Κομνηνών και μια σειρά επιθέσεων και ηττών μέχρι το αποκορύφωμα, δηλαδή την άλωση της Πόλης το 1204 από τους Φράγκους, αρχίζει να συγκλίνει και ο Ν. Σβορώνος ισχυρίζεται ότι σε αυτές τις συνθήκες άμυνας ξεκινά να συγκροτείται η «εθνική συνείδηση». Αυτό το θεωρητικό σκαρίφημα ακολουθεί και στην *Επισκόπηση...* όπου ήδη από τα περιεχόμενα έχουμε μία πιο επιγραμματική εικόνα για αυτά που έχουμε ως εδώ αναφέρει, αλλά και για τις συνέπειες που συνεπάγεται η υιοθέτηση ενός τέτοιου σχήματος. Εκεί λοιπόν βρίσκουμε την χαρακτηριστική περιοδολόγηση, όπου χρησιμοποιούνται οι όροι «Οθωμανική κυριαρχία» και «Φράγκικη κυριαρχία» για να

απαντηθεί στις ενότητες που ακολουθούν το ποιος ήταν αυτός που κυριαρχούνταν. Η ενότητα 2^A φέρει τον γλαφυρό τίτλο: «Η οργάνωση του Έθνους», η οποία συντελέστηκε κατά Σβωρόνο την περίοδο 1300-1715 και η 2B που φέρει τον αντίστοιχα γλαφυρό τίτλο: «Η αφύπνιση του Έθνους».

Ανακεφαλαιώνοντας, σκοπεύω να αναφέρω επιγραμματικά τα σημεία που θεωρώ ραχοκοκαλιά του επιχειρήματος καθώς και ορισμένα επιπλέον στοιχεία και να προχωρήσω σε ορισμένες κριτικές επισημάνσεις.

α) Το ζήτημα της πολιτιστικής συνέχειας

Από την στιγμή που, όπως ήδη επισημάναμε, σε κανένα σημείο δεν δίδεται περιεχόμενο ούτε καν μία αναλυτικότερη περιγραφή ως προς αυτά τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά που χαρακτηρίζουν έναν ορισμένο πληθυσμό, ο οποίος εν συνεχεία γίνεται συντελεσμένο έθνος, ο ισχυρισμός περί πολιτιστικής συνέχειας ως επιχείρημα για την εθνική συνέχεια είναι κατά την γνώμη μου επιχείρημα ταυτολογικό και κυκλοτερές.

β) Το γλωσσικό

ΑΝ Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΕΝΤΥΠΩΝ ως εμπορευμάτων είναι το κλειδί για τη δημιουργία των εντελώς νέων αντιλήψεων της συγχρονικότητας, τότε θρυσκόμαστε στη φάση κατά την οποία οι κοινότητες του τύπου «οριζόντια-κοσμική, εγκάρσια στο χρόνο» γίνονται εφικτές. Γιατί, μέσα στα πλαίσια αυτού του τύπου, το έθνος γίνεται τόσο δημοφιλές; Μπορούμε να αναφέρουμε ποικίλους και σύνθετους παράγοντες, ανάμεσα στους οποίους ωστόσο πρωτεύουσα θέση κατέχει ο καπιταλισμός.

Παραθέτω το παραπάνω απόσπασμα από τις *Φαντασιακές Κοινότητες* (σ.71) του B. Anderson προκειμένου να καταδείξω τους μηχανισμούς που επισημαίνει ως προς το ζήτημα της διάσωσης της γλώσσας. Ο B. Anderson πέρα από τον έντυπο καπιταλισμό επισημαίνει την υιοθέτηση συγκεκριμένων γλωσσών από τον Χριστιανισμό, αλλά και από τους διοικητικούς μηχανισμούς αυτοκρατοριών και άλλων κρατικών οντοτήτων. Μία τέτοια οπτική δεν μας επιτρέπει να εδράζουμε πάνω στην επιβίωση οποιουδήποτε γλωσσικού κώδικα τη συνέχεια οποιουδήποτε έθνους. Επιπλέον εκτιμώ ότι η αναφορά στη «δημιουργία νέων αντιλήψεων της συγχρονικότητας...» αποδομεί

τις όποιες εντυπώσεις μπορεί να προκαλέσουν στον αναγνώστη οι αναφορές του Ν. Σβορώνου σε αποσπάσματα από τον Γ. Γεμιστό ή τον Χαλκοκονδύλη. Ως προς το τελευταίο έχω να προσθέσω ότι ένα βασικό γνώρισμα της Νεοτερικότητας το οποίο την διακρίνει από την παράδοση είναι η αντίληψη του παρόντος ως διαφοροποιημένης χρονικής οντότητας από το παρελθόν, η οποία πολλές φορές συγκροτείται υπό το πρίσμα του παρελθόντος (βλ. «Αναγέννηση»).

Παρά το ότι υπάρχουν και άλλα ενδιαφέροντα σημεία που θα μπορούσα να σημειώσω δεν είναι δυνατόν να τα εντάξω όλα σε μία παρουσίαση περιορισμένου χρόνου, το μόνο που μένει να αναφέρω είναι την εκτίμησή μου ως προς το για ποιους λόγους υιοθετείται η «συνέχεια» από τον Σβορώνο. Νομίζω ότι αυτό μπορεί να εξηγηθεί σε τρία σημεία:

Α) Οι πολιτικές προκείμενες που είχε ο ίδιος από τη συμμετοχή του στην ΕΑΜική αντίσταση, σε μία περίοδο δηλαδή που στην ελληνική Αριστερά δέσποζε η προσέγγιση του Κορδάτου.

Β) Θεωρητικές προκείμενες. Ο ορισμός που δίνει στο Έθνος είναι σαφώς επηρεασμένος από αυτόν που είχε δώσει ο Στάλιν και είχε αναφερθεί στο πλαίσιο της πρώτης συνάντησής μας.

Γ) Ο Σβορώνος άνηκε στην ανανεωτική πτέρυγα της Αριστεράς η οποία ήταν επηρεασμένη από μία ορισμένη ανάγνωση του έργου του Γκράμσι, φιλτραρισμένη από το ΙΚΚ της περιόδου. Το κείμενο από το οποίο προέρχονται τα περισσότερα αποσπάσματα ήταν να εκδοθεί από τις εκδόσεις Ελευθερουδάκης τη δεκαετία του 1960 και δεν εκδόθηκε για λόγους λογοκρισίας, επομένως νοούνταν ως μία αναθεωρητική προς την κυρίαρχη ιστοριογραφική προσέγγιση παρέμβαση και πράγματι ήταν. Ωστόσο όπως εύστοχα σημειώνει ο Α. Γαβριηλίδης πρόκειται για άλλη μία απόπειρα παρέμβασης της Αριστεράς στη σφαίρα του έθνους, η οποία επέτεινε τη δική της ενσωμάτωση παρά το αντίθετο.

Κλείνοντας παραθέτω ένα απόσπασμα από την *Επισκόπηση*:

«Το βαθύτερο νόημα της νεοελληνικής Ιστορίας μπορεί αν συνοψιστεί στα παρακάτω: είναι η ιστορία των επίπονων προσπαθειών ενός αρχαίου λαού να συγκροτηθεί σε σύγχρονο έθνος, να συνειδητοποιήσει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του και να εξασφαλίσει τη θέση του ως καθορισμένη οντότητα μέσα στο σύνολο του σύγχρονου κόσμου. Αυτό το ιστορικό φαινόμενο, παρόλο που δεν περιορίζεται στον ελληνικό λαό —κι άλλοι εξίσου αρχαίοι λαοί επιχείρησαν κι επιχειρούν την ίδια προσπάθεια — παρουσιάζει, στην

ελληνική περίπτωση, ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη γενική ιστορία. Πρόκειται για ένα λαό που ο τρόπος της ζωής κι της σκέψης του τον συνδέει τόσο χάρη στην ίδια του τη βούληση όσο και χάρη σε αντικειμενικούς δεσμούς, με την παράδοση που αποτελεί τις βάσεις του ευρωπαϊκού πολιτισμού» (*Επισκόπηση της ελληνικής ιστορίας*: 155)